

PIOTR OKNIŃSKI

<https://orcid.org/0000-0002-3116-2120>

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

CZYM BYŁ KRAKOWSKI OKÓŁ?*

Abstrakt: Okół, określany początkowo przez źródła „nowym miastem” (*nova civitas*), stanowił autonomiczne terytorium, funkcjonujące w pierwszej połowie XIV w. w obrębie krakowskiego zespołu osadniczego. Powszechnie przyjmuje się, że powstał w wyniku decyzji Władysława Łokietka. Jego geneza i status prawnoustrojowy pozostają jednak przedmiotem zawiłych dyskusji historiograficznych, mających duże przełożenie na ogólną wiedzę o mechanizmach kolonizacji na prawie niemieckim na ziemiach polskich.

Słowa kluczowe: krakowski zespół osadniczy, bunt wójta Alberta, nowe miasto lokacyjne, samorząd miejski, kolonizacja na prawie niemieckim.

Abstract: Okół, initially described by sources as a “new town” (*nova civitas*), in the first half of the fourteenth century, functioned within the Krakow settlement complex as an autonomous territory. It is generally accepted that Okół was established due to a decision of Prince Władysław the Short. However, its origin and legal status continue to be the subject of complex historical debates, significantly affecting the general understanding of the processes of colonisation under German law in Polish territories.

Keywords: Krakow settlement complex, Vogt Albert’s rebellion, new chartered town, municipal government, colonisation under German law.

* Prezentowany artykuł powstawał początkowo jako odpowiedź na wątpliwości wyrażone przez Marka Słonia w recenzji z mojej książki: P. Okniński, *Narodziny miasta komunalnego. Struktury ustrojowe, ramy przestrzenne i podstawy gospodarcze Krakowa w XIII wieku*, Warszawa 2018, rec.: KH 127, 2020, 1, s. 177–180. W 2020 r. główne tezy niniejszego tekstu przedstawiłem w trakcie posiedzenia Zakładu Studiów Średniowiecznych IH PAN. Chciałem w tym miejscu serdecznie podziękować uczestnikom dyskusji, która odbyła się po moim referacie — w szczególności Halinie Manikowskiej, Hannie Zaremskiej, Sławomirowi Gawlasowi i Markowi Słoniowi.

W 1301 r. w kancelarii miasta Krakowa zaczęto prowadzić pierwszą z serii krakowskich ksiąg wpisów. W kodeksie tym dokumentowano przede wszystkim transakcje nieruchomościami podlegające jurysdykcji władz samorządowych. W 48 zapiskach, zredagowanych w latach 1317–1346, wzmiankowano nieruchomości i mieszkańców (lub samych tylko mieszkańców) terytorium, które początkowo określano „nowym miastem” (*nova civitas* — ostatnia wzmianka z 1334 r.), a następnie „Okolem” (*Okol* — po raz pierwszy w 1336 r.)¹. W jednym wpisie użyto obu tych nazw jednocześnie — mianowicie w 1338 r., opisując położenie jednej z parcel, stwierdzono dość enigmatycznie, że znajduje się ona „in nova civitate in Okol”². Jak postaram się wykazać w dalszej części niniejszego artykułu, nazwa miejscowa Okół funkcjonowała najprawdopodobniej jako polski odpowiednik łacińskiego terminu *nova civitas*. Dlatego będę posługiwać się tymi dwiema nazwami zamiennie.

Współcześni badacze zgadzają się co do tego, że krakowskie nowe miasto funkcjonowało na terenie wawelskiego podgrodzia, w bezpośrednim sąsiedztwie starych kościołów św. Andrzeja, św. Piotra (zamknięty w 1791 r.) i św. Marii Magdaleny (zburzony w 1811 r.)³. Przylegało od południa do krakowskiej gminy samorządowej, lokowanej w 1257 r. na prawie magdeburskim przez Bolesława Wstydlwego. Nie ulega przy tym wątpliwości, że pojawienie się wzmianek źródłowych o Okole miało jakiś związek z dynamicznymi przeobrażeniami przestrzennymi w obrębie krakowskiego zespołu osadniczego, które dokonały się pod panowaniem Władysława Łokietka po stłumieniu buntu wójta Alberta w 1312 r. Szczegóły tych przekształceń pozostają jednak od przeszło stu lat przedmiotem szczegółowych analiz i dyskusji⁴.

¹ *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, cz. 1, wyd. F. Piekoński, J. Szujski, Kraków 1878. Wzmianki o nowym mieście i jego mieszkańcach: ibidem, nr 777, 791, 794, 954, 959, 968, 1015, 1051, 1053, 1082, 1083, 1162, 1200, 1249, 1254, 1264, 1270a–b, 1284, 1315, 1431, 1484, 1499, 1568, być może również nr 771, 1375 i 1450. Wzmianki o samych mieszkańcach nowego miasta: ibidem, nr 394, 623, 715, 742, 918, 1232, 1248, 1253, 1340. O samej księdze: B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995, s. 49–63; M. Starzyński, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, Kraków 2010, s. 46–49.

² *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 1264.

³ M. Rożek, *Nie istniejące kościoły Krakowa*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 33, 1983, 1–2, s. 100–101; T. Gwiazda, *Tempus edax rerum. Utracone kościoły Krakowa wzniesione w okresie od X do XVIII wieku*, Rzeszów 2020, zwłaszcza s. 114–115, 126–127.

⁴ Najbardziej aktualny, całościowy zarys tej problematyki: J. Laberschek, *Krakowski zespół osadniczy w wiekach XIII–XVI. Rozwój terytorialny*, „Rocznik Krakowski” 71, 2005, s. 9–30, o Okole: s. 11. Zob. także rozdziały opublikowane w pracach: *Atlas historyczny miast polskich*, t. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, red. Z. Noga, Kraków 2007; *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2007 (Biblioteka Krakowska, nr 150).

Jeszcze szerszy kontekst interpretacyjny badań nad historią Okołu wyznaczają rozważania nad fenomenem „nowych miast” lokacyjnych. Określamy w ten sposób autonomiczne gminy miejskie, które zakładano w bezpośrednim sąsiedztwie już istniejących, „starych” miast lokacyjnych⁵. Nowe miasta, odrębne w sensie przestrzennym i prawnoustrojowym od starych gmin, stawały się od XII w. charakterystycznym składnikiem krajobrazu urbanistycznego Europy Środkowej. Nie ulega wątpliwości, że lokacje nowomiejskie stanowiły w tym regionie instrument polityki władców. W porównaniu ze starymi miastami, nowe cieszyły się bardziej ograniczoną autonomią prawnoustrojową i podlegały ściślejszej kontroli politycznej i fiskalnej swoich panów. To właśnie pan zwierzchni był głównym beneficjentem lokacji nowomiejskiej – lokując nową gminę, pomnażał swoje dochody pieniężne, a jednocześnie wzmacniał własną pozycję polityczną względem całego zespołu osadniczego⁶. W drugiej połowie XIII w. nurt lokacji nowomiejskich dotarł na terytoria blisko związane z późniejszym Królestwem Polskim. Nowe miasta zaczęły powstawać wtedy na Śląsku – najpierw we Wrocławiu (1263) – i Prusach krzyżackich, począwszy od Nowego Miasta Torunia (1268)⁷.

W świetle aktualnego stanu wiedzy nie wiadomo, czy krakowski Okół faktycznie mieści się w klasycznej definicji gminy nowomiejskiej. Gdyby udało się tego dowieść, należałoby również uznać, że była to pierwsza udokumentowana lokacja nowego miasta nie tylko w granicach Krakowa, ale także całego późniejszego Królestwa Polskiego (z wyłączeniem Prus Królewskich). Dwie kolejne lokacje nowomiejskie na terytorium Polski przeprowadzono zresztą także na obszarze krakowskiego zespołu osadniczego – w 1335 r. lokowano Kazimierz, a w 1366 r. Kleparz. Studia nad historią Okołu mają zatem fundamentalne znaczenie dla ogólnych rozważań nad przebiegiem kolonizacji na prawie niemieckim na ziemiach polskich.

⁵ Podstawowe opracowanie tego zagadnienia: M. Słoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010.

⁶ Ibidem, s. 425–432, 510–513, tam dawniejsza literatura. Por. także recenzję Romana Czai i dalszą polemikę: RH 78, 2012, s. 281–285; 79, 2013, s. 271–276, s. 276–278. Zob. także S. Gawlas, *Komercjalizacja jako mechanizm europeizacji peryferii na przykładzie Polski*, w: *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, red. idem, Warszawa 2006, s. 104–105; M. Słoń, *Czy stare i nowe miasto były skazane na konflikt? Głos w dyskusji w świetle nowszych badań*, PH 114, 2023, 2, s. 231–244.

⁷ W kwestii periodyzacji lokacji nowomiejskich na Śląsku i w Prusach: M. Słoń, *Miasta podwójne*, s. 150–157, 166–178, s. 251–263; M. Goliński, *Zagadki śląskich nowych miast*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz i in., Warszawa 2010, s. 173–184.

W obszernej literaturze przedmiotu poświęconej rozwojowi przestrzennemu późnośredniowiecznego Krakowa sformułowano wiele konkurencyjnych hipotez w kwestii genezy i statusu prawnoustrojowego Okołu. Wielość interpretacji wynika w znacznej mierze z poszlakowego charakteru zapisów źródłowych, w których wzmiankowano krakowskie nowe miasto. Należy również zwrócić uwagę na wysoce interdyscyplinarny charakter studiów nad historią Okołu, czerpiących w coraz większym stopniu z dorobku archeologii, historii sztuki i urbanistyki. Mając to wszystko na uwadze, podzieliłem niniejszy wywód na dwie części – w pierwszej przybliżyłem główne kierunki i ustalenia dotychczasowych badań nad nowym miastem, natomiast w części drugiej przedstawiłem rezultaty własnych dociekań.

I

Profesjonalne badania nad Okołem sięgają początkami drugiej połowy XIX w., a dokładniej roku 1878, kiedy opublikowano najstarszą księgę wpisów miasta Krakowa w opracowaniu Franciszka Piekosińskiego. Przypomnijmy, że właśnie w tym kodeksie znajdują się jedyne zapiski źródłowe poświadczające istnienie w Krakowie nowego miasta-Okołu. W obszernym wprowadzeniu do edycji Józef Szujski przyjął, że nowe miasto pod Wawelem założył Wacław II oraz że około połowy XIV w. zostało ono wchłonięte przez krakowską gminę samorządową⁸. Szujski poparł jednak swój domysł jedynie późną wzmianką w kronice Marcina Bielskiego (Kraków 1551). W dziele tym czytamy, że Przemyśłida otoczył Kraków murami, które objęły także terytorium podgrodzia, sięgając zamku wawelskiego: „ten też król Wacław murem obtoczył Kraków, od s. Franciszka począwszy aż do zamku, w drugą stronę także od s. Andrzeja aż do brony Stradomskiej”⁹.

Równolegle z odmienną interpretacją genezy Okołu wystąpił Piekosiński w komentarzu do jednego z dokumentów wydanych w *Kodeksie dyplomatycznym Krakowa* z 1879 r. Otóż według niego krakowskie nowe miasto lokował dopiero Władysław Łokietek w ramach represji po stłumieniu buntu wójta Alberta w 1312 r. Następnie zostało ono przeniesione

⁸ J. Szujski, *Kraków aż do początków XVgo wieku. Wstępne słowo do najstarszych ksiąg tego miasta*, w: *Najstarsze księgi*, s. XIX–XX, XXV–XXVI.

⁹ M. Bielski, *Kronika, to jest historyja świata*, t. 3, oprac. D. Śnieżko, D. Kozaryn, współprac. E. Karczevska, Szczecin 2019, s. 120. O fortyfikacjach podgrodzia wawelskiego, ich związku z Wawelem i murami miejskimi Krakowa zob. przyp. 44–46.

przez Kazimierza Wielkiego na Kleparz — na etapie lokacji w 1366 r.¹⁰ O tym, że Okół był planowany przez Łokietka jako polityczna konkurencja wobec zbuntowanej gminy świadczył zdaniem Piekosińskiego fakt, iż nowe miasto zostało zasiedlone przez przedstawicieli polskiego chłopstwa, co musiało kontrastować z narodowością i statusem społecznym elit kupieckich starego Krakowa. Z kolei sama nazwa miejscowa Okół miała powstać jako polski odpowiednik łacińskiego terminu *circulus* lub niemieckiego *Ring* — jak wiadomo, właśnie z wyrazu *Ring* wykształciła się nazwa pospolita „rynek”, stosowana powszechnie w odniesieniu do placów targowych w polskich miastach lokacyjnych¹¹.

Hipoteza Franciszka Piekosińskiego o lokowaniu Okołu przez Władysława Łokietka oraz o zlikwidowaniu tej gminy w połowie XIV w. w ramach szerzej zakrojonych planów osadniczych Kazimierza Wielkiego zakorzeniła się na stałe w historiografii. Impulsu do wznowienia dyskusji nad genezą krakowskiego nowego miasta dostarczyły sensacyjne wyniki badań archeologicznych, przeprowadzonych w połowie XX w. na obszarze wawelskiego podgrodzia¹². Odsłonięto wtedy między innymi relikty wczesnośredniowiecznego bruku w sąsiedztwie kościołów św. Andrzeja i św. Marii Magdaleny, które zinterpretowano jako pozostałości dawnego targowiska, a także romańskie fundamenty drugiej z tych świątyń, wydatabowane na pierwszą połowę XIII w. Przywołane ustalenia periodyzacyjne zostały potwierdzone w toku dalszych badań i obowiązują do dziś¹³.

Właśnie pod wpływem tych odkryć wykrystalizował się — przyjmowany w całej współczesnej literaturze przedmiotu — pogląd, zgodnie z którym nazwa miejscowa Okół odnosiła się nie tyle do nowego

¹⁰ F. Piekosiński, w: *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa* (dalej: KDMK), wyd. idem, cz. 1, Kraków 1879, s. 22–23. Piekosiński rozwinął swoje ustalenia w pracy: J. Szujski, F. Piekosiński, *Stary Kraków. W dziewięćsetną rocznicę jego narodowego charakteru*, Kraków 1901, s. 36–40. Zob. także S. Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów. Ich nazwy i zmiany postaci*, Kraków 1926 (Biblioteka Krakowska, nr 63–64), s. 8, s. 65–66.

¹¹ G. Balińska, *Rozwój urządzeń handlowych i administracyjnych w blokach śródmiejowych miast śląskich do końca XV w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 26, 1981, 2, s. 127–157; P. Tyszką, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców*, Lublin 2001, s. 71–90.

¹² Ich wyniki zostały podsumowane w pracy: K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, zwłaszcza s. 79–149.

¹³ D. Niemiec, *Bruki na placach i ulicach średniowiecznego zespołu miejskiego Kraków–Kazimierz–Kleparz*, w: *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej*, red. S. Krabath, J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2011 (*Wratislavia Antiqua*, t. 13), s. 277; E. Zaitz, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Krakowa*, w: *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. Katalog wystawy*, red. E. Firlet, Kraków 2006, s. 241–245.

miasta (jak przyjmował jeszcze Piekosiński), ile do samego podgrodzia wawelskiego, ewentualnie do wczesnośredniowiecznej osady targowej na podgrodziu. Za taką interpretacją miałyby także przemawiać cytowana już zapiska z 1338 r. w najstarszej krakowskiej księdze miejskiej, wspominająca o parceli położonej „in nova civitate in Okol”¹⁴. Przemysław Tyszka, autor najnowszej pracy o nazewnictwie przestrzennym średniowiecznego Krakowa, stwierdził, że wedle przywołanej zapiski nowe miasto znajdowało się dosłownie „na Okole”, który postrzegano w tym czasie najwyraźniej jako odrębną, nadrzędną jednostkę topograficzną¹⁵. Jak postaram się wykazać w drugiej części niniejszego wywodu, interpretacja ta jest całkowicie chybiona.

W toku wykopalisk z połowy XX w. odsłonięto również warstwy kulturowe i relikty architektoniczne, które do dziś wiąże się z Łokietkowym nowym miastem — mianowicie młodszą warstwę kamiennego bruku wokół kościoła św. Marii Magdaleny oraz pozostałości dwóch monumentalnych budowli, usytuowanych na północ od tej świątyni, pośrodku domniemanego placu targowego. Wyniki badań nad tymi obiektami podsumował ostatnio Marcin Szyma¹⁶. Większy z budynków (zachowany częściowo w kamienicach przy ul. Grodzkiej 47, 49, 51 i 53) powstał na planie prostokąta o wymiarach 60 x 15 m i miał 6 m wysokości. Składał się z dwóch równoległych hal przedzielonych wewnętrzną uliczką. Hale te mieściły w sumie 15 mniejszych jednostek, z których każda składała się z piwnicy, wysokiego parteru i piętra. Od strony kościoła św. Marii Magdaleny budynek był ograniczony murem o trzech obszernych, regularnie rozstawionych i półkoliście zamkniętych otworach wejściowych. Drugi budynek, położony nieco dalej na północ (jego relikty zidentyfikowano w murach kamienicy przy ul. Grodzkiej 43), wzniesiono na planie prostokąta o wymiarach 9,6 x 14,4 m. Była to dwunawowa hala w przyziemiu, z podpiwniczoną wieżą dostawioną do narożnika.

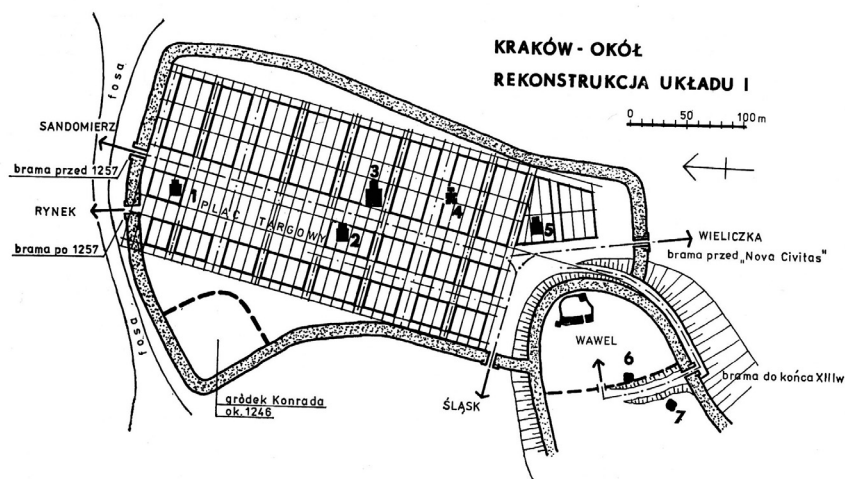
Opisane znaleziska dostarczyły inspiracji do badań nad wewnętrznym rozplanowaniem i zabudową Okołu, prowadzonych w nurcie analiz

¹⁴ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 1264.

¹⁵ „[Nazwa „Okół” — P.O.] Nie była [–] nazwą «nowego miasta» w sensie dosłownym, ale określeniem innego rodzaju, zapewne o charakterze technicznym. [–] Zapewne posługiwano się nim [toponimem „Okół” — P.O.] podobnie jak np. formułą «na zamku». «Okół» to nie nazwa własna miejsca, ale określenie pewnego rodzaju osadniczego uformowania danego terenu”, P. Tyszka, op. cit., s. 68–69. Por. także M. Borowiejska-Birkenmajerowa, *Kształt średniowiecznego Krakowa*, Kraków 1975, s. 76.

¹⁶ M. Szyma, *Zanim powstała uczelnia — historia Okołu w murach Collegium Iuridicum zapisana*, w: S.A. Sroka i in., *Collegium Iuridicum*, Kraków 2015, 29–35; D. Niemiec, *Bruki na placach*, s. 277.

historyczno-urbanistycznych. Na ich gruncie Waldemar Niewalda i Bogusław Krasnowolski wyróżnili dwa hipotetyczne plany urbanistyczne na wawelskim podgrodziu¹⁷. Starszy układ zabudowy (il. 1) został przez nich zidentyfikowany w południowej części podgrodzia, przy czym pierwotnie miał on obejmować cały jego obszar. Zgodnie z tą koncepcją północna część układu uległa niwelacji w wyniku kolejnej regulacji urbanistycznej, spowodowanej lokacją Łokietkowego nowego miasta. Starsze rozplanowanie podgrodzia miało zostać wytyczone w formie układu ulicowo-pasmowego, mniej więcej wzdłuż ul. Grodzkiej. Według Niewaldy i Krasnowolskiego powstało ono w pierwszej połowie XIII w., na etapie pierwszej lokacji Krakowa, przypisywanej w historiografii powszechnie Leszkowi Białemu¹⁸. Dodajmy, że interpretację, zgodnie z którą pierwsza krakowska gmina lokacyjna zajęła teren wawelskiego podgrodzia, sformułowała Maria Borowiejska-Birkenmajerowa¹⁹.

12. Okół — rekonstrukcja teoretyczna układu I, 1 poł. XIII w. (oprac. W. Niewalda)

kościół: 1 — Św. Płotra Apostoła, 2 — Św. Marii Magdaleny, 3 — Św. Andrzeja, 4 — Św. Marcina, 5 — Św. Idziego, 6 — rotunda N P Marii, 7 — rotunda „B” (wg S. Kozieła)

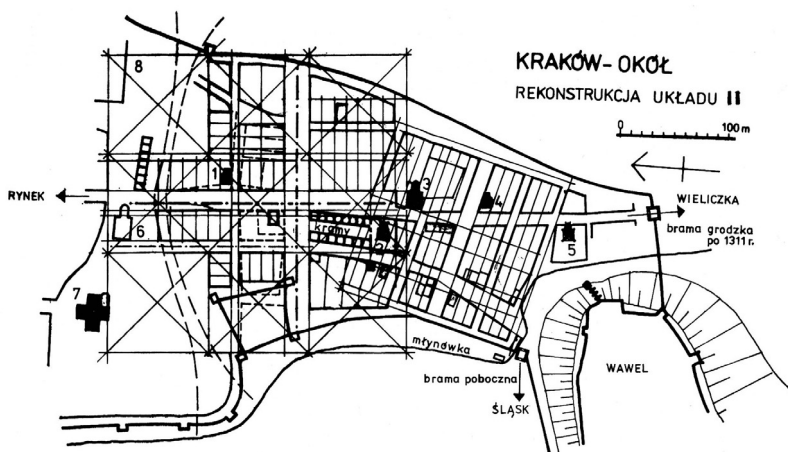
1. Starsze rozplanowanie Okołu, za: W. Niewalda, B. Krasnowolski, *Układy urbanistyczne Okołu — próba rekonstrukcji*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 15, 1981, s. 78.

¹⁷ W. Niewalda, B. Krasnowolski, *Układy urbanistyczne Okołu — próba rekonstrukcji*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 15, 1981, s. 69–83; iidem, *Układy urbanistyczne krakowskiego Okołu*, w: *Kraków przedlokacyjny. Materiały Sesji Naukowej z Okazji Dni Krakowa w 1984 roku*, Kraków 1987 (Rola Krakowa w Dziejach Narodu, t. 4), s. 59–83.

¹⁸ W sprawie pierwszej lokacji Krakowa zob. przyp. 21–23.

¹⁹ M. Borowiejska-Birkenmajerowa, op. cit., s. 71–75.

W świetle ustaleń Niewaldy i Krasnowolskiego młodsze rozplanowanie podgrodzia (il. 2) miało powstać wraz z założeniem przez Władysława Łokietka nowego miasta po buncie wójta Alberta. Objęłoby ono północną część podgrodzia i opierało się na krzyżu ulic, odpowiadających ul. Grodzkiej i Senackiej. Łokietkowej lokacji miało towarzyszyć ponowne wybrukowanie placu przy kościołach św. Andrzeja i św. Marii Magdaleny. Budowla o 15 komorach pośrodku targowiska została zidentyfikowana jako kompleks kramów kupieckich, składających się na typowy dla miast lokacyjnych blok zabudowy śródrynkowej. Z kolei mniejszy budynek z wieżą zinterpretowano jako ratusz lub dom kupiecki. W opinii Niewaldy i Krasnowolskiego niedogodne usytuowanie nowego miasta – pozbawionego terenów rolniczo-hodowlanych, ograniczonego przestrzennie przez Wawel, stare miasto i Wisłę – przyczyniło się do jego rychłego upadku. Zanik gminy założonej przez Łokietka miała przyspieszyć lokacja kolejnego miasta satelitarne Krakowa – Kazimierza – w 1335 r. Wspomniani badacze wysunęli nawet podejrzenie, że Kazimierz został częściowo zasiedlony przez dotychczasowych mieszkańców Okołu²⁰.

13. Okół — rekonstrukcja teoretyczna układu II, po 1312 a przed 1336 r. (oprac. W. Niewalda)
kościoły: 1 — Św. Piotra Apostoła, 2 — Św. Marii Magdaleny, 3 — Św. Andrzeja, 4 — Św. Marcina, 5 — Św. Idziego, 6 — WW. Świętych, 7 — Franciszkanów, 8 — Dominikanów

2. Młodsze rozplanowanie Okołu, za: W. Niewalda, B. Krasnowolski, *Układy urbanistyczne Okołu — próba rekonstrukcji*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 15, 1981, s. 79.

²⁰ B. Krasnowolski, *Układ przestrzenny krakowskiego Kazimierza w wieku XIV*, „Rocznik Krakowski” 54, 1988, s. 31–32.

Zasadnicze zastrzeżenia wobec koncepcji Niewaldy i Krasnowolskiego, a także wcześniejszych twierdzeń Borowiejskiej-Birkenmajerowej, wysunął Sławomir Gawlas²¹. Badacz ten zakwestionował między innymi pogląd o wytyczeniu pierwszego krakowskiego miasta lokacyjnego za czasów Leszka Białego na podgrodziu wawelskim, słusznie zauważając, że duże gminy lokacyjne na ziemiach polskich zakładano z reguły poza obszarem wczesnośredniowiecznych podgrodzi. Lokacja miasta na terenie podgrodzia byłaby utrudniona ze względu na znaczne nagromadzenie własności kościelnej i rycerskiej. Niezależnie do identycznego wniosku doszedł Jerzy Wyrozumski²². W obecnej historiografii przyjmuje się, że gmina niemieckich kupców funkcjonująca w Krakowie dowodnie za rządów Leszka Białego zamieszkiwała obszar rozciągający się na północ od podgrodzia — przynależny do strefy osadniczej, z której wykształciło się miasto lokowane w 1257 r. przez Bolesława Wstydliviego²³.

Gawlas zakwestionował również datowanie starszego z dwóch układów urbanistycznych wyodrębnionych przez Niewaldę i Krasnowolskiego, dowodząc, że w świetle periodyzacji procesów lokacyjnych na ziemiach polskich całościowa regulacja urbanistyczna przed połową XIII w. wydaje się anachronizmem²⁴. Zdaniem tego badacza nie można wykluczyć, że relikty rzekomo starszego układu urbanistycznego Okołu — datowanego przez Niewaldę i Krasnowolskiego na pierwszą połowę XIII w. — należałoby odnosić dopiero do wieku XIV i wiązać z rozwojem własności krakowskiej kapituły katedralnej w rejonie ul. Kanoniczej. Mateusz Goliński wyraził z kolei wątpliwości co do wyników pomiarów, na których oparli się w swoich analizach modularnych Niewalda i Krasnowolski. Zwrócił mianowicie uwagę, że moduły miernicze użyte przez nich do rekonstrukcji rzekomo starszego rozplanowania podgrodzia nie pokrywają się z modułami przyjętymi dla młodszego rozplanowania, a także odbiegają od systemu miar stosowanego w administracji skarbowej miasta Krakowa w XIV i XV w.²⁵

²¹ S. Gawlas, *Nova civitas in Okol. Fragment z dziejów Krakowa*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 6, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 101–110.

²² J. Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 152–160.

²³ J. Rajman, *Krakowska civitas sołtysów Piotra i Salomona*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 12, red. S. Górczyński, Warszawa 2012, s. 47–68; J. Wyrozumski, *Lokacja czy lokacje Krakowa na prawie magdeburskim?*, w: *Kraków. Nowe studia*, s. 121–151.

²⁴ S. Gawlas, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 133–162; idem, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w 1. połowie XIII wieku*, „*Archaeologia Historica Polona*” 23, 2015, s. 7–56.

²⁵ M. Goliński, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, cz. 1, Wrocław 2000 (*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, t. 141), s. 84–85. Podobne

W późniejszych publikacjach Niewalda i Krasnowolski skorygowali część swoich ustaleń, nie wycofując się jednak z hipotezy o dwufazowym rozmierzeniu przestrzeni podgrodzia. Obecnie przyjmują, że pierwszy układ urbanistyczny wytyczono dopiero na początku XIV w., wraz z założeniem przez Władysława Łokietka nowego miasta po buncie wójta Alberta, oraz że drugie rozplanowanie powstało po formalnym zatwierdzeniu Łokietkowej lokacji przez Kazimierza Wielkiego, co miałoby nastąpić w 1335 r.²⁶ Pogląd o wtórnym zatwierdzeniu lokacji Okołu przez Kazimierza wynika jednak z przyjęcia całkowicie mylnych ustaleń Piekosińskiego. Zostały one sformułowane na gruncie interpretacji dokumentu królewskiego z 10 czerwca 1335 r., mocą którego rozgraniczono prawa i przywileje „starego” i „nowego” Krakowa (*antiqua Cracovia, nova Cracovia*)²⁷. Nie ulega wątpliwości, że wzmiankowana w tym dyplomie *antiqua Cracovia* to miasto lokowane przez Bolesława Wstydliwego. W opinii Piekosińskiego „nowy Kraków” należy natomiast utożsamiać z Okołem. Właśnie na tej podstawie badacz ten doszedł do wniosku o potwierdzeniu Łokietkowej lokacji przez Kazimierza²⁸. Możliwość taką odrzucił jednak zdecydowanie Stanisław Kutrzeba. W toku drobiazgowej analizy dowiódł on ponad wszelką wątpliwość, że „nowym Krakowem” wymienionym w dokumencie z 1335 r. był nie Okół, lecz Kazimierz — założony na mocy królewskiego przywileju lokacyjnego z 27 lutego 1335 r.²⁹ Po wielu latach do koncepcji Piekosińskiego powrócił — nie wzmacniając jej żadnymi dodatkowymi argumentami — Jerzy Wyrozumski³⁰, jego spostrzeżenia w tej kwestii poddał jednak słusznej krytyce

zastrzeżenia wobec pomiarów stosowanych przez Niewaldę i Krasnowolskiego zgłosił także Sławomir Gawlas, *Nova civitas*, s. 106.

²⁶ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1: *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia, procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 32–34, 37, 88–91, 111–122; idem, *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Okołu*, w: *Kraków. Nowe studia*, s. 418–422; W. Niewalda, H. Rojkowska, *Układy urbanistyczne Okołu do połowy XVI wieku*, w: *Atlas historyczny miast polskich*, t. 5, z. 1, s. 27–29; B. Krasnowolski, *Krakowski Kazimierz. Historia i kultura*, Kraków 2022 (Biblioteka Krakowska, nr 168), s. 52–53.

²⁷ KDMK, cz. 1, nr 20.

²⁸ F. Piekosiński, w: KDMK, cz. 1, s. 22–23; J. Szujski, F. Piekosiński, op. cit., s. 36–40.

²⁹ S. Kutrzeba, *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*, Kraków 1902, s. 148, przyp. 3. Ustalenia te przyjęli: J. Dzikówna, *Kleparz do 1528 roku*, Kraków 1932 (Biblioteka Krakowska, nr 74), s. 16–24; J. Dąbrowski, *Czy Kazimierz i Kleparz założono jako miasta konkurencyjne dla Krakowa*, w: *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. Z. Kozłowska-Budkowa i in., Warszawa 1960, s. 185–186.

³⁰ J. Wyrozumski, *Roman Grodecki o średniowiecznym Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 49, 1978, s. 18–19; idem, *Kraków do schyłku*, s. 259–264; idem, *Początki Kleparza*, w: *Miasto bez*

Marek Słoń³¹. Ten ostatni odrzucił również bezpodstawną hipotezę Jacka Laberscheka, jakoby dokument wystawiony przez Kazimierza w czerwcu 1335 r. miał rozgraniczać prawa Krakowa od Kleparza³². Reasumując, w świetle aktualnego stanu badań pogląd o wtórnym zatwierdzeniu lokacji Łokietkowego nowego miasta przez Kazimierza Wielkiego w 1335 r. należy odrzucić. To z kolei oznacza, że hipoteza o wytyczeniu rzekomo młodszego układu urbanistycznego na podgrodziu około roku 1335 traci jakiegokolwiek podstawy źródłowe.

Jak zatem widzimy, rekonstrukcja dwóch regulacji urbanistycznych na podgrodziu wawelskim przedstawiona przez Waldemara Niewaldę i Bogusława Krasnowolskiego wydaje się w dalszym ciągu słabo uargumentowana. Relikty rzekomo starszego rozplanowania, wykryte w południowej części podgrodzia, są mało czytelne. Z kolei pogląd, zgodnie z którym rozplanowanie to pierwotnie sięgało północnych obrzeży podgrodzia jest czystym domysłem. Rozplanowanie interpretowane jako młodsze, oparte o dwie krzyżujące się ulice, jest znacznie lepiej osadzone w zachowanej substancji architektonicznej. Dodajmy, że układ urbanistyczny wytyczony w oparciu o krzyż ulic — względnie wzdłuż szerokiej ulicy targowej, poprzecinanej przez mniejsze poprzeczne uliczki — znajduje także sugestywne analogie w materiale porównawczym. Mateusz Goliński wykazał mianowicie, że właśnie według tego wzorca w drugiej połowie XIII w. wytyczono nowe miasta we Wrocławiu, w Świdnicy, Głogowie i Raciborzu³³. Wskazane przesłanki uwiarygodniają zatem hipotezę o wytyczeniu krzyżowego układu urbanistycznego na podgrodziu w Krakowie — w rejonie skrzyżowania ul. Grodzkiej i Senackiej — na etapie lokowania nowego miasta przez Władysława Łokietka.

W nowszej historiografii stosunkowo niewiele uwagi poświęcono statusowi prawnoustrojowemu Okołu. Polityczne przesłanki założenia nowego miasta naświetlił przede wszystkim Sławomir Gawlas. Wykazał on, że po

murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016), t. 1, red. A. Radwan, Kraków 2016, s. 14–29. Interpretację tę powtórzył bez żadnych zastrzeżeń Marcin Starzyński, *Civitas nostra Cracoviensis. Szkic do polityki miejskiej Kazimierza Wielkiego*, w: *Kazimierz Wielki. Historia i tradycja*, red. M. Jaglarz, Niepołomice–Kraków 2010 (Rocznik Niepołomicki, t. 2), s. 51–54.

³¹ M. Słoń, *Miasta podwójne*, s. 298, 301–304.

³² J. Laberschek, *Anfänge und territoriale Entwicklung der Krakauer Agglomeration im 13.–14. Jahrhundert*, „*Quaestiones Medii Aevi Novae*” 16, 2011: *Frontiers and Borderlands*, s. 397–400; M. Słoń, *The Origins of Kazimierz (Outside Cracow) Traced in Sandomierz*, APH 119, 2019, s. 96–98.

³³ M. Goliński, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń — podatnicy — rzemiosło)*, Wrocław 1997 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia, t. 134), s. 221–225; idem, *Wokół socjotopografii*, cz. 1, s. 111–128. Wątku tego nie podjął Marek Słoń, *Miasta podwójne* (o nowych miastach na Śląsku: s. 150–157, 166–181).

stłumieniu buntu wójta Alberta Władysław Łokietek zespolił mury Krakowa, podgrodzia i Wawelu w jeden system obronny, dążąc w ten sposób do ograniczenia samodzielności krakowskiego mieszczaństwa³⁴. Można domniemywać, że działania osadnicze Łokietka na obszarze podgrodzia również wpisywały się w plan pacyfikowania nieposłusznego miasta.

W tym kontekście należy przywołać ustalenia Jerzego Rajmana, który poddał szczegółowej analizie informacje o mieszkańcach i zabudowie Okołu w krakowskiej księdze miejskiej do roku 1333 r.³⁵ Zwrócił on między innymi uwagę na dwie zapiski z 1331 r., w których wzmiankowano budynek usytuowany na terenie nowego miasta, noszący tajemniczą nazwę *gaulerium*³⁶. Według Rajmana obiekt ten mógł być tożsamy z jedną z dwóch kamiennych budowli, których relikty odkryto na północ od kościoła św. Marii Magdaleny. W opinii tego badacza wydawcy krakowskiej księgi wpisów popełnili jednak błąd w odczycie interesującego nas wyrazu. Jego zdaniem powinniśmy go odczytywać jako *garrulatorium* — jak wiadomo, takim terminem w krakowskich źródłach z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych w określano smatruz, czyli niewielki budynek handlowy ustawiony w sąsiedztwie ratusza na Rynku Głównym³⁷. W świetle autopsji odnośnej karty rękopisu lekcja *gaulerium* okazuje się jednak całkowicie poprawna³⁸.

Lepiej uargumentowaną etymologię terminu *gaulerium* zaproponował Marek Słoń³⁹. Jego zdaniem wywodził się on od *gaulum* (oboczna forma *gablum*), oznaczającego najogólniej opłatę podatkową lub celną (*census, tributum*)⁴⁰. To doprowadziło Słonia do wniosku, że krakowskie *gaulerium* pełniło funkcje związane z zarządem finansów książęcych. Badacz ten

³⁴ S. Gawlas, *Nova civitas*, s. 106–107. Badacz rozwinął swoją argumentację w pracy: *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 2000, s. 93.

³⁵ J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków 2004, s. 205–211, 333–339.

³⁶ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 1051, 1053; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy*, s. 210; S. Gawlas, *Nova civitas*, s. 108, przyp. 37.

³⁷ S. Tomkowicz, *Ulice i place*, s. 31; *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 4, red. M. Plezia, Wrocław 1975–1977, s. 491, 492; *Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV–XIX w.)*. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie, wyd. K. Follprecht, K. Jelonek-Litewka, Kraków 2007, wg indeksu topograficznego (hasło: smatruz).

³⁸ „Scabinalia Cracoviensia. Inscriptiones”, ANK, rkps nr 1, s. 93. W pierwszej zapisce wyraz ten został zapisany w bierniku, jako *gaule[r]iu[m]*, a w drugiej zapisce — w dopełniaczu, jako *gaulerii*.

³⁹ M. Słoń, *Miasta podwójne*, s. 296–298.

⁴⁰ *Słownik łaciny*, t. 4, s. 481, 495.

odrzucał jednocześnie pogląd, zgodnie z którym Okół powstał jako autonomiczna gmina lokacyjna, odrębna pod względem prawnoustrojowym od krakowskiego starego miasta. Jego zdaniem po buncie wójta Alberta obszar podgrodzia został po prostu inkorporowany do starego miasta i połączony wspólnymi murami z Krakowem i Wawelem. Termin *nova civitas* występujący w najstarszej zachowanej krakowskiej księdze miejskiej odnosiłby się zatem nie tyle do osobnej gminy lokacyjnej, ile do nowego obszaru objętego jurysdykcją dotychczas funkcjonującej gminy miejskiej⁴¹. O tym, że nowe miasto nie cieszyło się autonomią prawną świadczy według Słonia fakt, że obrót tamtejszymi nieruchomościami dokumentowano właśnie w księdze wpisów miasta Krakowa. Budynek określany we wpisach do tej księgi jako *gaulerium* miałby powstać jeszcze przed inkorporowaniem „nowego miasta” do Krakowa, a nawet przed lokowaniem samego Krakowa na prawie magdeburskim — pełniłby pierwotnie funkcję przedlokacyjnego książęcego domu kupieckiego, połączonego z izbą celną i komorą podatkową. Po lokacji Krakowa miał utracić funkcje handlowe, służąc w dalszym ciągu do pobierania świadczeń pieniężnych, aby wyjść całkiem z użytku po włączeniu obszaru „nowego miasta” do Krakowa po buncie wójta Alberta.

Jak widzimy, interpretacja funkcji krakowskiego *gaulerium* zaproponowana przez Marka Słonia okazuje się splotem domysłów pozbawionych stabilnego oparcia w źródłach pisanych i materiałach archeologicznych. Należy podkreślić, że relikty kamiennej hali identyfikowanej w historiografii z *gaulerium* są datowane dopiero na pierwszą połowę XIV w., a w fundamentach tego budynku nie wykryto żadnych dawniejszych nawarstwień architektonicznych. W opinii historyka sztuki Marcina Szymy monumentalne rozmiary krakowskiego *gaulerium*, a także jego podobieństwo do zabytków późnośredniowiecznej architektury kupieckiej oraz usytuowanie na brukowanym placu targowym przemawiają raczej za dawniejszym poglądem, przypisującym temu gmachowi funkcje handlowe i skarbowe związane z funkcjonowaniem gminy miejskiej⁴². Według Szymy budynek wzniesiony na placu targowym Okołu mieścił w sobie prawdopodobnie kramy kupieckie sprzężone z kamerą celną, a powstał wraz z założeniem Łokietkowego nowego miasta.

⁴¹ M. Słoiński, *Miasta podwójne*, s. 288–306.

⁴² M. Szyma, *Zanim powstała uczelnia*, s. 29–35; P. Pajor, *O budowaniu królestwa. Książęce i królewskie fundacje architektoniczne w Małopolsce jako środek reprezentacji władzy 1243–1370*, Kraków 2020, s. 112; idem, *Fundacje architektoniczne Władysława Łokietka w procesie jednoczenia Królestwa Polskiego. Fakty, mity i perspektywy badań*, w: *Władztwo Władysława Łokietka. 700-lecie koronacji królewskiej*, red. W. Fałkowski, P. Tyszyńska, Warszawa 2022, s. 377–378.

Komentarza wymaga również twierdzenie Słonia, jakoby po stłumieniu buntu wójta Alberta obrót nieruchomościami na terenie Okołu dokumentowano wyłącznie w najstarszej księdze wpisów Krakowa. Uprzedzając nieco dalszy tok wywodu, zauważmy, że chociaż pierwsza wzmianka w księdze odnosząca się do nowego miasta pochodzi z 1317 r., to jednak dopiero w 1325 r. po raz pierwszy udokumentowano w ten sposób transakcję nieruchomością usytuowaną na obszarze nowego miasta. Od tego momentu zapiski poświadczające obrót nieruchomościami w nowym mieście-Okole redagowano w krakowskiej księdze w sposób mniej więcej systematyczny.

Z dokonanego przeglądu literatury przedmiotu wynika, że problem genezy i statusu prawnoustrojowego Okołu w dalszym ciągu wymaga wyczerpującego opracowania, uwzględniającego wszystkie dostępne przesłanki źródłowe.

II

Okres funkcjonowania nowego miasta-Okołu stanowił zaledwie krótki epizod w długim procesie formowania się krakowskiej wspólnoty samorządowej, powołanej do życia przez Bolesława Wstydliwego na mocy przywileju lokacyjnego z 1257 r. Mimo długich tradycji życia targowego na podgrodziu pod Wawelem, obszar, na którym w XIV w. istniało nowe miasto, nie został objęty planem wielkiej lokacji Krakowa. Jak już wspominałem, byłoby to trudne do przeprowadzenia ze względu na znaczne nagromadzenie własności kościelnej i rycerskiej⁴³. Niewykluczone jednak, że uposażenie miasta lokacyjnego w Krakowie poszerzyło się o jakieś nabytki w tym rejonie w wyniku konfiskat dóbr przeprowadzonych przez Leszka Czarnego po stłumieniu buntu rycerskiego z 1285 r.⁴⁴ Na przełomie XIII i XIV w., za panowania Przemyślidów, krakowskie miasto samorządowe i podgrodzie zostały otoczone dwoma odrębnymi obwodami fortyfikacji. Południowa kurtyna murów miasta przebiegała mniej więcej wzdłuż północnej pierzei obecnej ul. Poselskiej, północna zaś kurtyna murów podgrodzia — wzdłuż południowej pierzei ul. Senackiej⁴⁵. Mury

⁴³ O stosunkach własnościowych na terenie podgrodzia: J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy*, s. 67–78; M.D. Kowalski, *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000, s. 207–250.

⁴⁴ P. Okniński, *Narodziny miasta komunalnego*, s. 72–74. Wcześniej podobne przypuszczenie wyraził Sławomir Gawlas, *Ustrojowe i społeczne*, s. 36.

⁴⁵ D. Niemiec, *Trzynastowieczne fortyfikacje Krakowa*, „*Studia nad Dawną Polską*” 5, 2017, s. 87–124; J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku*

Krakowa i podgrodzia zbiegały się zatem mniej więcej w miejscu, w którym w późniejszym okresie zlokalizowane było nowe miasto-Okół. We wrześniu 1306 r., u progu rządów Władysława Łokietka, mieszczanie krakowscy wymusili na księciu obietnicę, że nie połączy on nigdy fortyfikacji miasta i zamku⁴⁶. Krakowianie ewidentnie zdawali sobie sprawę z faktu, że taki ruch oznaczałby uszczuplenie ich politycznej autonomii.

Księżę złamał swą obietnicę po stłumieniu buntu wójta Alberta w 1312 r. Połączeniu umocnień Krakowa i podgrodzia z zamkiem towarzyszyło prawdopodobnie wytyczenie nowego, krzyżowego układu zabudowy w oparciu o ul. Grodzką i Senacką. O przeprowadzeniu w tym rejonie jakichś regulacji mierniczych świadczą wprost dwa wpisy z 1334 i 1338 r. w krakowskiej księdze miejskiej — wspomniano w nich mianowicie o dwóch parcelach na obszarze Okołu, podkreślając, że każda z nich była wcześniej odpowiednio rozmiarowa (*limitata*)⁴⁷. Szczególnie wymownym świadectwem urbanistycznej odrębności starego i nowego miasta wydaje się zapiska z 1338 r., zawierająca opis położenia jednej z parcel w Okole, przy ul. Grodzkiej. Doprecyzowano w niej, że z punktu widzenia osoby idącej w stronę Wawelu wspomniana parcela znajduje się po prawej stronie („in acie eundo ad castrum addextris”), w rogu zabudowy zwróconym ku „naszemu miastu” („illam videlicet aciem, que respicit nostram civitatem”) — a więc ku staremu miastu lokacyjnemu⁴⁸.

Na planowy, kolonizacyjny charakter zagospodarowywania obszaru nowego miasta wskazują także wzmianki o jego mieszkańcach w krakowskiej księdze wpisów. W przypadku niektórych z nich możemy stwierdzić, że osiedlili się oni w Krakowie niewiele wcześniej i wywodzili się ze wsi położonych w ziemi krakowskiej. Byli to mianowicie: bracia Otto i Paweł z Bieńczyc pod Krakowem⁴⁹, bracia Marcin, Bogufał i Paclaw z Chorowic

XV wieku, Warszawa 1973, s. 197, 209–210; J. Wyrozumski, *Kraków do schyłku*, s. 184–186; H. Rojowska, W. Niewalda, *Mury obronne Krakowa do czasu ich wyburzenia*, w: *Kraków. Nowe studia*, s. 518–520.

⁴⁶ „Ceterum promittimus [–], quod nunquam muros construere volumus inter castrum et civitatem nostram sepe dictam, per quos muros dictum castrum civitati predictae uniretur. Sed semper castrum per se et civitatem per se divisim volumus remanere”, KDMK, cz. 1, nr 4. Przebieg walk o Kraków i ich tło społeczne odtworzyli: S. Gawlas, *O kształt zjednoczonego Królestwa*, s. 93–94; A. Marzec, *Urzednicy malopolscy w otoczeniu Wladyslawa Lokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*, Kraków 2006, s. 23–24.

⁴⁷ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 1162: „aream [–] prout est limitata in nova civitate de una acie ad aliam”; nr 1254: „domos, scilicet hereditatem [–], prout est limitata in Okol”.

⁴⁸ *Ibidem*, nr 1249. Na temat tej zapiski S. Tomkowicz, *Ulice i place*, s. 151; por. P. Tyska, *op. cit.*, s. 161–166.

⁴⁹ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 918, 968.

pod Skawiną⁵⁰, Mikołaj z Michałowic pod Miechowem⁵¹, bracia Mirosław i Maciej z podkrakowskich Podstolic⁵² oraz Błażej z Targowiska pod Miechowem⁵³. Jak widzimy, niektóre z tych osób zamieszkały pod Wawelem wraz z rodzeństwem — a przypuszczalnie z całymi rodzinami. Dodajmy, że w krakowskiej księdze miejskiej mieszkańcy nowego miasta bywali także określani po prostu „Polakami” (*Polonus, Poloni*)⁵⁴. Z kolei we wpisie z 1339 r. wspomniani bracia Otto i Paweł zostali nazwani „chłopami z Bieńczyc”: „kmetones de Bencicz”⁵⁵. Wskazane zapiski uwiarygodniają podejrzenie, zgodnie z którym w zamierzeniach osadniczych Łokietka społeczność Okołu miała stanowić przeciwwagę dla niemieckiego patrycjatu Krakowa⁵⁶.

Z pochodzeniem mieszkańców nowego miasta wiąże się także zagadnienie genezy nazwy miejscowej Okół. Nie można wprawdzie wykluczyć, że miała ona metrykę wczesnośredniowieczną, odnosząc się pierwotnie do podgrodzia lub tamtejszej osady targowej, zauważmy jednak, że pogląd taki nie ma żadnego oparcia w materiałach źródłowych. W Krakowie nazwa Okół występuje tylko w najstarszej księdze miejskiej — w zapisach z przedziału lat 1336–1346, zawsze w odniesieniu do obszaru określanego wcześniej nowym miastem. Pojawienie się nazwy Okół w księdze miejskiej około roku 1335 mogło wynikać z faktu, że nazwa dotychczas używana — *nova civitas* — przestała być w pełni zrozumiała po lokowaniu w 1335 r. kolejnego krakowskiego „nowego miasta” — czyli Kazimierza. Zapewne z tej właśnie perspektywy należy interpretować sens tajemniczej zapiski z 1338 r., w której pewna parcela została określona jako usytuowana „in nova civitate in Okol”⁵⁷. Wydaje się, że w tym konkretnym przypadku toponim Okół posłużył po prostu jako dookreślenie dawniejszej, wychodzącej już z użytku, łacińskiej nazwy *nova civitas*.

W świetle tych obserwacji należałoby zatem przyjąć, że Okół był polską nazwą nowego miasta założonego na podgrodziu wawelskim przez Władysława Łokietka. Nie jest przy tym wykluczone, że toponim Okół

⁵⁰ Ibidem, nr 1053, 1083, 1254.

⁵¹ Ibidem, nr 1270a.

⁵² Ibidem, nr 1015, 1082.

⁵³ Ibidem, nr 791.

⁵⁴ Ibidem, nr 623 („Iohanni de civitate nova Polono”, 1321 r.), 918 („Otto de Bencicz Polonus”, 1328 r.), 954 („Tomas Polonus [– –] Nicolao Polono”, 1328 r.), 1053 („Martinus, Bogufalus et Panczlaus Poloni”, 1331 r.), 1270a („Ade Longo Polono”, 1338 r.), 1484 (imię nieczytelne, 1343 r.).

⁵⁵ Ibidem, nr 1315.

⁵⁶ F. Piekosiński, w: KDMK, cz. 1, s. 22–23; S. Gawlas, *Nova civitas*, s. 108.

⁵⁷ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 1264.

funkcjonował początkowo jedynie wśród mieszkańców nowego miasta jako nazwa potoczna. Mogłoby na to wskazywać jego pokrewieństwo z rzeczownikami pospolitymi „okół” i „okole” — najogólniej oznaczały one „to, co znajduje się dookoła”, jednak w węższym sensie mogły również określać niewielkie miasteczko lub wieś, a nawet pojedyncze obejście czy poszczególne zabudowania gospodarskie (stajnię, oborę, zagrodę itd.)⁵⁸. Toponimy wywodzące się od tych wyrazów były szeroko rozpowszechnione na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych⁵⁹.

Przypomnijmy raz jeszcze, że całą wiedzę o mieszkańcach i topografii Okołu zawdzięczamy najstarszej znanej krakowskiej księdze wpisów, w której na bieżąco dokumentowano transakcje nieruchomościami na obszarze podlegającym jurysdykcji samorządu miasta Krakowa. Praktyka polegająca na dokumentowaniu w Krakowie obrotu nieruchomościami na terenie Okołu powinna teoretycznie przeczyć pogładowi o prawnoustrojowej odrębności nowego miasta względem starej gminy⁶⁰. Zauważmy jednak, że pierwsze wpisy, w których wzmiankowano mieszkańców Okołu, odnosiły się jedynie do sytuacji, w których nabywali oni lub sprzedawali grunty i nieruchomości na obszarze starego Krakowa — przy ul. Szewskiej (1317)⁶¹, św. Szczepana (1321)⁶², św. Krzyża (1324)⁶³ i św. Floriana (1324)⁶⁴. Dopiero od 1325 r. w księdze zaczęto poświadczать transakcje nieruchomościami, które znajdowały się w nowym mieście — w samym roku 1325 odnotowano aż trzy takie przypadki⁶⁵. Od tej

⁵⁸ *Słownik staropolski*, t. 5, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1968, s. 558. Por. ibidem, s. 555.

⁵⁹ K. Rymut, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1967, s. 115, 117; *Nazwy miejscowe Polski. Historia — pochodzenie — zmiany*, t. 8, red. idem, Kraków 2009, s. 61–62, 64–65; P. Tyszka, op. cit., s. 68, przyp. 176.

⁶⁰ M. Słoń, *Miasta podwójne*, s. 293–296.

⁶¹ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 394.

⁶² Ibidem, nr 623.

⁶³ Ibidem, nr 715. Zapiska ta zasługuje na szczególną uwagę. Dowiadujemy się z niej, że bracia Otto i Paweł z Bieńczyca sprzedali rzeźnikowi Mikołajowi połowę parceli przy ul. św. Krzyża na terenie starego miasta w Krakowie. Trzeba podkreślić, że jest to jedyna znana zapiska źródłowa, która poświadcza dysponowanie ową nieruchomością przez Ottona i Pawła. Gdyby nabyli ją w wyniku zwykłej transakcji, powinno to zostać odnotowane w krakowskiej księdze wpisów. Jest zatem prawdopodobne, że grunt przy ul. św. Krzyża został im przekazany przez samego Władysława Łokietka w ramach konfiskat majątkowych, którym poddano mieszkańców Krakowa po buncie wójta Alberta. Wiadomo zresztą, że niektóre nieruchomości odebrane krakowianom po rebelii znajdowały się właśnie przy ul. św. Krzyża, P. Okniński, *Narodziny miasta komunalnego*, s. 83, 89. W sprawie przebiegu konfiskat M. Starzyński, *Krakowska rada miejska*, s. 61–64.

⁶⁴ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 742.

⁶⁵ Ibidem, nr 777, 791, 794.

pory obrót nieruchomościami na terenie nowego miasta poświadczano systematycznie aż do 1346 r., z którego pochodzi ostatnia wzmianka na temat Okołu. Jednocześnie bynajmniej nie ustały transakcje przeprowadzane przez mieszkańców Okołu na terenie starego miasta w Krakowie⁶⁶. Milczenie księgi miejskiej o transakcjach na obszarze Okołu przed 1325 r. może zatem teoretycznie świadczyć o tym, że nowe miasto początkowo wcale nie podlegało kontroli władz samorządowych Krakowa. Do problemu tego powrócimy jeszcze w dalszym toku niniejszego wywodu.

Szczególnie wymownym świadectwem odrębności Okołu względem Krakowa są relikty domniemanego bloku zabudowy handlowej na nowo wybrukowanym placu targowym przy kościele św. Marii Magdaleny. Wzniesienie monumentalnej hali z kramami, a zapewne także z izbą celną lub komorą podatkową, świadczy o objęciu nowego miasta systemem książęcych monopolii skarbowych, charakterystycznych między innymi dla miast lokacyjnych. Władysław Łokietek, lokując Okół, dążył najwyraźniej do wykreowania silnego ośrodka życia gospodarczego, mającego równoważyć ambicje elit kupieckich starego miasta w Krakowie⁶⁷. Z takimi motywami zdają się współgrać postanowienia przywileju wystawionego przez księcia w 1315 r. — na jego mocy Łokietek nadał mieszczanom krakowskim dochody z przewozu na Wiśle pod zamkiem („per aquam Wisle prope castrum nostrum Cracoviense”), zobowiązując ich jednocześnie do wybudowania mostu i finansowania jego późniejszych reparacji⁶⁸. Most połączył krakowską gminę samorządową z prawym brzegiem Wisły — jednak za pośrednictwem nowego miasta na podgrodziu i tamtejszej komory celnej. Budowa mostu służyła więc w pierwszej kolejności interesom fiskalnym władcy. Beneficjentem inwestycji mostowej sfinansowanej przez mieszczan była również krakowska kapituła katedralna, bowiem to w jej uposażeniu znajdowała się wieś Bawół, położona na prawym brzegu rzeki⁶⁹. Trudno zresztą uznać za czysty przypadek,

⁶⁶ Ibidem, nr 918, 1232, 1248, 1253, 1340.

⁶⁷ Należy przypomnieć, że ambicje handlowe krakowskiego mieszczaństwa — przede wszystkim dążenie do pomnożenia dochodów z tranzytu miedzi węgierskiej — stanowiły jeden z czynników, które doprowadziły do wybuchu buntu wójta Alberta, T. Jasiński, *Handel miedzią węgierską a restytucja rządów Władysława Łokietka (1304–1312)*, RH 84, 2018, s. 93–138. Szersze tło tego zjawiska zarysowuje Grzegorz Myśliwski, *Strefa sudecko-karpacka i Lwów. Miejsce Śląska, Małopolski i Rusi Czerwonej w gospodarce Europy Zachodniej (połowa XIII — początek XVI wieku)*, w: *Ziemie polskie wobec Zachodu*, s. 247–319.

⁶⁸ KDMK, cz. 1, nr 9; J. Laberschek, *Sieć wodna średniowiecznego Krakowa i jej gospodarcze wykorzystanie*, Warszawa 2016, s. 68. Por. także KDMK, cz. 1, nr 31.

⁶⁹ F. Sikora, Bawół, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980, s. 28; M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*, Kraków 2015, s. 19–20.

że w 1314 r. — niedługo przed uregulowaniem sprawy przewozu na Wiśle — krakowski sąd ziemski wydał dokument, którym rozstrzygnięto na korzyść kapituły katedralnej spór o prawa własnościowe do Bawołu⁷⁰.

Powstaniu nowego miasta na podgrodzium wawelskim towarzyszyły także przekształcenia w obrębie topografii sakralnej krakowskiego zespołu osadniczego⁷¹. Z całą pewnością w plany osadnicze Władysława Łokietka wpisywało się ufundowanie klasztoru Klarysek przy kościele św. Andrzeja⁷². Jak wiadomo, władca ten pozostawał pod silnym wpływem religijności franciszkańskiej, występując w roli fundatora i protektora konwentów franciszkanów i klarysek⁷³. Pierwsza wzmianka poświadczająca obecność tych zakonnic w Krakowie pochodzi z 1316 r.⁷⁴ Mniszki przeniosły się do Krakowa z klasztoru w Skale — nastąpiło to prawdopodobnie już około 1309 r., przy czym przypuszcza się, że początkowo mogły one osiąść przy istniejącym klasztorze Franciszkanów⁷⁵. Z 1318 r. pochodzi pierwszy dokument odnoszący się niewątpliwie do trwającego procesu fundacji klasztoru Klarysek przy kościele św. Andrzeja⁷⁶. Fundacja konwentu została formalnie zatwierdzona serią dokumentów wystawionych w latach 1320–1325⁷⁷.

Mniej jednoznacznie przedstawia się miejsce Okołu w strukturach parafialnych Krakowa. Krakowska sieć parafialna została opisana dokładnie w dokumencie biskupa Jana Grotowica z 1327 r. Dowiadujemy się z niego, że do parafii Wszystkich Świętych, obejmującej południową część Krakowa, należeli między innymi „wszyscy mieszkańcy nowego miasta” („cum incolis omnibus nove civitatis”)⁷⁸. Informacja ta wydaje

⁷⁰ KDKK, cz. 1, nr 118. Por. ibidem, nr 125.

⁷¹ O roli fundacji kościelnych w procesach lokacyjnych: M. Słoń, *Fundatio civitatis. Program fundacyjny procesu lokacyjnego na przykładzie Wrocławia, Krakowa i Poznania*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji międzynarodowej w Łądku-Zdroju 28–29 października 2002 roku*, red. C. Buśko, M. Goliński, B. Krukiewicz, Wrocław 2006, s. 227–245.

⁷² J. Stoksik, *Powstanie i późniejszy rozwój uposażenia klasztoru Klarysek w Krakowie w XIII i XIV wieku*, „Rocznik Krakowski” 35, 1961, s. 96, 119–120; A.A. Dryblak, *Piastowskie fundacje klasztorów żeńskich w Polsce XIII w. Między recepcją obcych wzorców a tworzeniem oryginalnego modelu*, Warszawa 2022, s. 196–209, 228–229.

⁷³ S. Gawlas, *Pobożność Władysława Łokietka*, w: *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, red. idem i in., Warszawa 2015, s. 200–203; P. Pajor, *Fundacje architektoniczne*, s. 380–383.

⁷⁴ KDMłp., t. 1, nr 153.

⁷⁵ M. Szyma, *Kościół Franciszkanów w Krakowie na przełomie XIII i XIV wieku*, w: *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, red. W. Bałus, W. Walanus, M. Walczak, Kraków 2007, s. 253–260.

⁷⁶ KDMłp., t. 1, nr 157.

⁷⁷ Ibidem, nr 161, 163, 164, 165, 170.

⁷⁸ KDKK, cz. 3, nr 374.

się zastanawiająca z tego względu, że nowe miasta lokowane w sąsiedztwie starszych gmin otrzymywały przeważnie własne parafie⁷⁹. Możliwe, że w myśl pierwotnych zamiarów Władysława Łokietka Okół miał zostać objęty odrębną parafią, erygowaną na przykład przy kościele św. Marii Magdaleny⁸⁰. Realizacja tego zamiaru musiała jednak stać pod znakiem zapytania — zauważmy, że proces formowania nowego miasta przebiegał w czasach przewlekłego sporu Łokietka z ówczesnym biskupem krakowskim Janem Muskata⁸¹. Dodajmy, że dokument Jana Grotowica z 1327 r., zaliczający mieszkańców nowego miasta do parafii Wszystkich Świętych, pochodzi już z czasów, kiedy obrót nieruchomościami na obszarze Okołu znajdował się pod kontrolą władz starego miasta w Krakowie.

Wydaje się, że proces lokacji nowego miasta pod Wawelem odbywał się od początku przy akceptacji, a nawet czynnym wsparciu ze strony części możnych skupionych wokół Władysława Łokietka. Mogłyby o tym świadczyć między innymi informacje o pochodzeniu rodzinnym Ottona i Pawła z Bieńczyc, którzy należeli do najbardziej obrotnych mieszkańców Okołu. Otóż we wpisie z 1324 r. w krakowskiej księdze miejskiej nazwano ich synami Bogufała — zarządcy Bieńczyc, dawnego włodarza „pana Prędoty”: „Poloni filii Bogufali quondam procuratoris domini Prandothe et ville Bencicz”⁸². Sam Bogufał był wzmiankowany w krakowskiej księdze jeszcze raz, również jako „włodarz pana Prędoty” — w 1316 r. otrzymał część parceli przy ul. Świętego Krzyża od rzeźnika Witka, zresztą później dysponującego także nieruchomościami na terenie Okołu⁸³. Wspomniany Prędotą był z pewnością tożsamy z Prędotą z Michowa — kasztelanem krakowskim w latach 1313–1317, jednym z najbardziej zaufanych współpracowników Łokietka, osobiście zaangażowanym w tłumienie buntu wójta Alberta⁸⁴. Z kolei Bieńczyce, których zarządcą był Bogufał,

⁷⁹ M. Słoń, *Miasta podwójne*, s. 469–470.

⁸⁰ O znaczeniu kościoła św. Marii Magdaleny dla rozwoju osadnictwa miejskiego na obszarze podgrodzia wawelskiego: P. Okniński, *Kraków przedlokacyjny w świetle dokumentu Bolesława Wstydlivego z 10 maja 1264*, PH 111, 2020, 4, s. 955–966.

⁸¹ Jan Muskata przez kilka lat po buncie wójta Alberta przebywał nawet na wygnaniu, T. Pietras, „Krwawy wilk z pastorałem”. *Biskup krakowski Jan zwany Muskata*, Warszawa 2001, s. 109–114.

⁸² *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 715; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy*, s. 322; J. Tęgowski, *O włodarzach w Polsce XIII w.*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 15, 1983–1984, s. 5–17.

⁸³ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 348.

⁸⁴ J. Bieniak, *Prędotą (Prandota) z Michowa h. Rawa*, PSB, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 452–453; Urzędniczy, t. 4, z. 1, nr 133, 744; J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów*. *Warszowice i Grotowice*, Toruń 1992 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, r. 85, z. 1), s. 8–10; A. Marzec, *Urzędniczy małopolscy*, s. 86.

w drugiej połowie XIV w. należały do uposażenia kolegiaty św. Floriana⁸⁵. Warto w tym kontekście zaznaczyć, że po buncie mieszczan krakowskich (dokładniej po 1313, a przed 1330 r.) prepozytem kolegiaty św. Floriana był jeden z synów kasztelana Prędoty — również Prędota, jednocześnie kanonik katedry krakowskiej⁸⁶. Pozostałe wsie, z których wywodzili się Polacy zamieszkujący nowe miasto pod Wawelem należały do majątku książęcego (Chorowice, zapewne też Podstolice) oraz klasztoru Bożogrobców w Miechowie (Michałowice i Targowisko)⁸⁷. Zasiedlenie Okołu osadnikami z dóbr klasztoru miechowskiego również mogło mieć pewien związek z przebiegiem buntu wójta Alberta — jak bowiem wiadomo, bożogrobcy wsparli rebelię mieszczan krakowskich i nie uniknęli później konfiskat majątkowych⁸⁸. Możliwe więc, że w ramach wspomnianych represji książę zmusił zakonników do udziału w operacji zasiedlania krakowskiego nowego miasta.

Mimo dotkliwych represji, które spadły na Kraków po buncie, Władysław Łokietek mógł liczyć na wsparcie dla swoich planów osadniczych na podgrodziu także ze strony części elit krakowskiego mieszczaństwa⁸⁹. Kluczową rolę odegrał zapewne patrycjusz Gieras, który uczestniczył w fundacji klasztoru Klarysek przy kościele św. Andrzeja. W 1318 r. wystawił on wraz z synem Hankiem dokument, nadając klaryskom parcelę położoną wewnątrz murów miejskich („intra muros civitatis locatam”) i zamieszkałą przez trzech garncarzy. Jak wynika ze wspomnianego dyplomu, Gieras i Hanko nabyli ową parcelę za 17 grzywien od Mikołaja i Jana zwanych *Pansichi*⁹⁰. Każdy garncarz miał płacić klaryskom trzy skojce czynszu na św. Marcina i dostarczać im co tydzień cztery duże

⁸⁵ F. Sikora, *Bieńczyce*, w: *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 1, s. 99–100.

⁸⁶ M.D. Kowalski, *Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382)*, Kraków 1996, s. 252, nr 198; J. Wroniszewski, op. cit., s. 12–13.

⁸⁷ F. Sikora, *Chorowice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 1, s. 99–100, 361–362; A. Marzec, *Michałowice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny*, cz. 4, oprac. W. Bukowski i in., Kraków 2006, s. 294–302; W. Bukowski, *Miechów (klasztor)*, w: ibidem, cz. 4, s. 340–421; K. Buczek, *Podstolice, Pstrościce i Węgierce. Przyczynek do badań nad toponomastyką staropolską*, „*Onomastica*” 4, 1958, 1, s. 1–27.

⁸⁸ E. Długopolski, *Bunt wójta Alberta*, „*Rocznik Krakowski*” 7, 1905, s. 164–167; J. Rajman, *Buntownicy czy niesłusznie oskarżeni? Bożogrobcy miechowscy i ich relacje z Władysławem Łokietkiem*, w: *Władysław Łokietek — odnowiciel Królestwa Polskiego*, red. J. Grabowski, W. Graczyk, H. Wajs, Warszawa 2021, s. 179–198.

⁸⁹ Więcej o relacjach Władysława Łokietka z elitami Krakowa i innych miast Małopolski: M. Starzyński, *O mieszczańskim zapleczu Władysława Łokietka w Małopolsce*, w: *Władztwo Władysława Łokietka*, s. 71–86. Badacz nie uwzględnił w swojej analizie stosunków Łokietka z Gieraszem.

⁹⁰ KDMłp., t. 1, nr 157; J. Stoksik, op. cit., s. 112.

garnki. Ponadto Gierasza i Hanka przekazali klasztorowi cztery ogrody na przedmieściu Kawiora, z zastrzeżeniem, że dochody z ogrodów powinny przysługiwać początkowo klarysce Maruszy, córce Gierasza, by dopiero po jej śmierci stać się wspólną własnością konwentu⁹¹. Wśród świadków czynności publicznoprawnej Gierasza i Hanka wymieniono między innymi trzech rajców krakowskich — Mikołaja z Zawichostu, Wiganda z Głubczyc i Wilhelma pisarza. Wszyscy oni za zgodą Władysława Łokietka zasiadali w radzie miejskiej od czasów stłumienia buntu wójta Alberta⁹². Na końcu listy świadków wystąpił również Michał Grabe, nominowany do tego kolegium w 1319 r.⁹³ Gierasza odnowił swoją donację w 1324 r. — może z powodu śmierci Maruszy — przy czym tym razem wspominał o nadaniu konwentowi trzech ogrodów przy mieście („circa urbem”) oraz parceli na terenie miasta („in dicta civitate”), którą miał nabyć za 14 grzywien od Mikołaja zwanego *Pansicha*. Zamieszkiwało ją czterech garncarzy, z których każdy miał uiszczać na rzecz klasztoru pół grzywny rocznego czynszu⁹⁴. Wśród świadków wymieniono między innymi czterech rajców Krakowa — Mikołaja z Zawichostu, Wiganda z Głubczyc, Wilhelma pisarza i Amyleja z Muchowa⁹⁵.

Parcelę nadaną klaryskom przez Gierasza i Hanka należy zapewne lokalizować na terenie nowego miasta-Okółu. Jak wynika z kilku wpisów do krakowskiej księgi miejskiej (z lat 1325, 1334, 1338 i 1339), Gierasza rzeczywiście dysponował nieruchomościami w Okole — przy ul. Grodzkiej⁹⁶. Dodajmy, że nadanie dokonane przez Gierasza i Hanka było ostatnią czternastowieczną donacją dóbr ziemskich na rzecz klarysek krakowskich — kolejne nieruchomości przechodziły na własność konwentu już tylko w drodze kupna lub zamiany⁹⁷. Co więcej, była to jedyna znana nam donacja tego typu dokonana na rzecz wspomnianego konwentu przez przedstawicieli krakowskiego mieszczaństwa.

Nie ulega wątpliwości, że Gierasza należał do najbardziej wpływowych członków patrycjatu miasta Krakowa pierwszej połowy XIV w. Wszystko, co wiemy o jego działalności świadczy o tym, że zawdzięczał swoje polityczne wpływy współpracy z Władysławem Łokietkiem i jego

⁹¹ O Maruszy: P. Gąsiorowska, *Konwent klarysek krakowskich do końca XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Kraków 2015, s. 180, 234.

⁹² M. Starzyński, *Krakowska rada miejska*, Aneks I, nr 31, 35, 43.

⁹³ Ibidem, nr 50.

⁹⁴ KDMłp., t. 1, nr 169; J. Stoksik, op. cit., s. 112.

⁹⁵ M. Starzyński, *Krakowska rada miejska*, Aneks I, nr 36.

⁹⁶ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 794, 1162, 1249, 1253, 1315; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy*, s. 210–212.

⁹⁷ J. Stoksik, op. cit., s. 112–114.

otoczeniem. Karierę rozpoczął we władzach samorządowych Krakowa na krótko przed buntem wójta Alberta — dopiero w 1310 r., gdy po raz pierwszy został wybrany ławnikiem⁹⁸. Drugi raz znalazł się w ławie u samego schyłku buntu, w maju 1312 r.⁹⁹ W czerwcu tego roku, już po spacyfikowaniu miasta przez Łokietka, Gieras znowu wstąpił do ławy, a jej skład został oficjalnie zatwierdzony przez księcia¹⁰⁰. Możemy zatem podejrzewać, że Gieras należał do grona mieszczan, którzy w ostatnich miesiącach rebelii opowiedzieli się przeciwko Albertowi i przeszli na stronę Łokietka¹⁰¹. W późniejszym czasie utrzymywał także pewne stosunki z ludźmi z możnowładczego otoczenia księcia. Mianowicie w 1315 r. dokonał zamiany dóbr przy ul. Szpitalnej w Krakowie ze Staszkiem, pisarzem „pana Nawoja” — wzmiankowano tu zapewne Nawoja z Morawicy, ówczesnego podkomorzego sandomierskiego, a później wojewodę sandomierskiego i kasztelana krakowskiego¹⁰². Dodajmy, że Nawój był jednym z najbliższych stronników Łokietka i, podobnie jak wspomniany Prędota z Michowa, osobiście uczestniczył w tłumieniu buntu wójta Alberta. W tym kontekście należy także przypomnieć, że Nawój z Morawicy oraz jego współrodowcy uczestniczyli, tak samo jak Gieras z, w procesie fundacji krakowskiego klasztoru klarysek, wyrażając zgodę na przekazanie im kościoła św. Andrzeja w zamian za kościół św. Idziego¹⁰³. Poświadczone źródłowo kontakty Toporów z późniejszym krakowskim konwentem klarysek sięgają zresztą roku 1281, kiedy przebywały one jeszcze w klasztorze w Skale¹⁰⁴.

Duże znaczenie dla rozważań nad ewentualnym udziałem Gierasa w procesie lokacji nowego miasta zdaje się mieć przebieg jego kariery we władzach miasta Krakowa po upadku buntu wójta Alberta¹⁰⁵. Zwróćmy uwagę, że po wyborze do ławy w 1312 r. Gieras zasiadał w tym kolegium do maja 1314 r. Dopiero w 1319 r., w trakcie pierwszych od 1312 r. wyborów do rady, został rajcą i piastował ten urząd z krótkimi przerwami do

⁹⁸ *Najstarsze księgi*, cz. 1, s. 16.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 25.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 26.

¹⁰¹ Więcej o tej grupie mieszczan: P. Okniński, *Narodziny miasta komunalnego*, s. 134. Zob. także M. Starzyński, *O mieszczańskim zapleczu*, s. 71–86.

¹⁰² *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 319; J. Rajman, *Kraków. Zespół osadniczy*, s. 314. O Nawoju: Urzędnicy, t. 4, z. 1, nr 133, 830, 972; J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 133–150; A. Marzec, *Urzędnicy małopolscy*, s. 24, 28–29, 34–35. O Staszku: J. Kurtyka, *op. cit.*, s. 59, 93, 118, 150.

¹⁰³ KDMłp., t. 1, nr 165; J. Stoksik, *op. cit.*, s. 96; Z. Kozłowska-Budkowa, *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, „*Studia Historyczne*” 10, 1967, 1–2, s. 23–30.

¹⁰⁴ J. Kurtyka, *op. cit.*, s. 142; A. Marzec, *Urzędnicy małopolscy*, s. 71–73.

¹⁰⁵ M. Starzyński, *Krakowska rada miejska*, *Aneks I*, nr 46.

1329 r. Kilkakrotnie pełnił też obowiązki wójta sądowego — dowodnie w latach 1319, 1323–1326 i 1337. Raz, we wspomnianym już dokumencie z 1324 r., tytułował się wójtem prowincjonalnym — a więc najwyższym urzędnikiem sądowym w mieście, sprawującym sądownictwo z ramienia władcy¹⁰⁶. Wydaje się jednak zaskakujące, że Gierasza nie pełnił żadnych funkcji publicznych w Krakowie w okresie między wiosną 1314 a latem 1319 r. Przypomnijmy, że właśnie w tym przedziale czasowym, w 1318 r. dokonał wraz z synem Hankiem nadania na rzecz krakowskiego klasztoru Klarysek, którego fundację łączy się zwykle z założeniem Łokietkowego nowego miasta. Jedną z parcel nadanych klaryskom przez Gierasza i Hankę znajdowała się właśnie na obszarze, na którym wytyczono Okół. Możliwe zatem, że nieobecność Gierasza we władzach samorządowych Krakowa w tym czasie wynikała z jego zaangażowania w proces lokacji nowego miasta. Nie jest wykluczone, że pełnił on wtedy na przykład funkcję książęcego zasadzcy, a może nawet wójta nowo powstałej gminy miejskiej.

Pierwszy od 1312 r. wybór rady miasta Krakowa, przeprowadzony w imieniu Władysława Łokietka 22 lipca 1319 r. pod nadzorem kasztelana wiślickiego Spytką, nie tylko otworzył nowy rozdział w działalności publicznej Gierasza. Znamionował także zasadniczą zmianę w stosunkach politycznych łączących elity Krakowa z władzą książęcą. Od tego momentu wybory do rady przeprowadzano każdego kolejnego roku. Wybór urzędników miejskich, nawet jeśli odbywał się pod kontrolą władzy zwierzchniej, należał do najistotniejszych atrybutów miejskiej autonomii samorządowej. Przywrócenie Krakowowi prawa do organizowania uroczystych elekcji urzędników należy więc interpretować jako ustępstwo ze strony księcia. W nowej radzie przeważali oczywiście *homines novi*, którzy kariery zaczęli już w nowej rzeczywistości politycznej, po upadku buntu wójta Alberta — byli to Herman z Opawy, Heinemann z Grabowa, Mikołaj Rusin i Ulryk Tatar¹⁰⁷. Poza nimi do kolegium weszli jeszcze Gierasza i Jan Moryc. Moryc, tak jak Gierasza, zaczął działalność we władzach Krakowa jeszcze przed stłumieniem buntu, jednak w trakcie rebelii przeszedł na stronę Łokietka¹⁰⁸.

O odprężeniu w stosunkach Krakowa z dworem książęcym około 1319 r. zadecydowało prawdopodobnie zaangażowanie elit mieszczańskich w realizację niesłyszanych kosztownych planów koronacyjnych

¹⁰⁶ KDMłp., t. 1, nr 169.

¹⁰⁷ M. Starzyński, *Krakowska rada miejska*, s. 65.

¹⁰⁸ Jan Moryc trafił do krakowskiej ławy miejskiej w trakcie buntu i pozostał członkiem tego kolegium również po upadku rebelii, *Najstarsze księgi*, cz. 1, s. 25–26; M. Starzyński, *Krakowska rada miejska*, Aneks I, nr 41.

Władysława Łokietka, spełnionych ostatecznie w styczniu 1320 r.¹⁰⁹ Nie wydaje się przypadkiem, że właśnie w 1320 r., już po koronacji Łokietka, wojewoda sandomierski Tomisław potwierdził mieszczanom w imieniu nowego króla szerokie zwolnienia celne, nadane im przez Leszka Czarnego¹¹⁰. Zostały one cofnięte miastu zapewne w ramach represji po buncie wójta Alberta. W dokumencie Tomisława podano także imiona wszystkich sześciu rajców, którzy zwrócili się do króla z oficjalną prośbą o zatwierdzenie dawnych wolności — co szczególnie istotne, na pierwszym miejscu wśród suplikantów wymieniono Gierasza. W czerwcu 1320 r. kolejnych zwolnień celnych udzieliła mieszczanom krakowskim królowa Jadwiga¹¹¹.

Opisane procesy musiały przyczynić się do stopniowej likwidacji efemerycznego nowego miasta-Okółu. Pierwszą zapowiedzią tego procesu wydaje się wstąpienie Gierasza do rady miasta Krakowa (1319). Podobnie należy chyba interpretować rozciągnięcie kontroli władz samorządowych Krakowa nad obrotem nieruchomościami w Okole (ok. 1325), a może także włączenie mieszkańców nowego miasta do parafii Wszystkich Świętych, co poświadczono dokumentem biskupa Jana Grotowica z 1327 r.

Likwidację Okółu przypieczętowały plany osadnicze Kazimierza Wielkiego. Jak wiadomo, w 1335 r. król założył pod Krakowem kolejne nowe miasto — Kazimierz. Wkrótce potem przeprowadził szeroką akcję reorganizacji struktur własnościowych w Okole, udokumentowaną wpisami w krakowskiej księdze miejskiej¹¹². Dowiadujemy się z nich, że w 1338 r. Kazimierz przekazał swoim ludziom („hominibus suis”) grunty i nieruchomości w Okole, których rozdziału dokonał podkanclerzy Sięgniew z Gręboszowa, jeden z najbliższych współpracowników ostatniego koronowanego Piasta¹¹³. Rozdysponowano wtedy w sumie między osiem osób: dwa domy, pół parceli, trzy ćwiartki parcel i trzy połówki ćwiartek parcel. Osobno odnotowano jeszcze przekazanie domu w Okole przez jednego

¹⁰⁹ Polskie miasta zostały wymienione zbiorczo — jako *universitas civitatum* — wśród wystawców petycji koronacyjnej Władysława Łokietka, KDW, t. 2, nr 1013; J. Bieniak, *Wiec ogólnopolski w Żarnowie 3–7 czerwca 1319 r. a geneza koronacji Władysława Łokietka*, PH 64, 1973, 3, s. 480. O znaczeniu koronacji dla stabilizacji polityki wewnętrznej Łokietka: A. Marzec, *Urzędnicy małopolscy*, s. 40–44.

¹¹⁰ KDMK, cz. 1, nr 10.

¹¹¹ Ibidem, nr 11; por. nr 14.

¹¹² *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 1270a–b, 1315.

¹¹³ *Urzędnicy*, t. 10, s. 105, nr 609; K. Ożóg, *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*, Kraków 1995, s. 141; A. Marzec, *Urzędnicy małopolscy*, wg indeksu; J. Rajman, „Ludzie króla” wśród mieszkańców Krakowa w XIV wieku. *Rzemieślnicy i usługodawcy*, w: *Średniowieczni władcy i ich otoczenie*, red. J. Sperka, K. Kollinger, Rzeszów 2018 (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, t. 5), s. 107–109, 126.

mieszczanina drugiemu. Druga fala zmian własnościowych została udokumentowana w księdze w 1339 r., przy czym tym razem poza Siegniewem nadzorował je także Gierasza. Na polecenie króla odstąpili oni trzem osobom w sumie dwie połówki dwóch parcel i dwa razy po 10 łokci kwadratowych dwóch kolejnych działek. Nadmienmy zresztą, że to ostatnia wzmianka źródłowa poświadczająca działalność Gierasza. Osobno pod 1339 r. odnotowano jeszcze rezygnacje z dóbr, których dokonali Paweł i Otto z Bieńczy — przekazali oni trzem osobom w sumie dwie połówki dwóch różnych parcel i dwie części kolejnej parceli na terenie Okołu.

Przekształcenia własnościowe z lat 1338–1339 doprowadziły również do zmian w strukturze społecznej mieszkańców Okołu. Jak pamiętamy, pierwsi właściciele nieruchomości na terenie nowego miasta wywodzili się przeważnie z polskiego chłopstwa. Natomiast w wyniku działań Kazimierza Wielkiego obszar Okołu zasiedlili stosunkowo liczni przedstawiciele rzemiosła — rzeźnik Witek, krawiec Kuno, kowal Henman, nożownik Paweł, kuśnierz Rejnold, czapnik Rejnusz, kuśnierz Albert, tkacz Kunusz i przewoźnik kamieni Jeszko¹¹⁴. Z kolei przed rokiem 1338 jedynym poświadczonym źródłowo rzemieślnikiem rezydującym w Okole był krawiec królewski Jakel, który w 1326 r. otrzymał tam z polecenia Władysława Łokietka połowę parceli od Gierasza¹¹⁵.

Po 1339 r. dawni mieszkańcy nowego miasta, z wyjątkiem krawca Jakela, nie wystąpili już we wpisach do krakowskiej księgi miejskiej. Z tego powodu zasadne wydaje się przypuszczenie, że przenieśli się oni do Kazimierza¹¹⁶. Zwróćmy uwagę, że między lokacją Kazimierza (1335) a ostateczną likwidacją nowego miasta-Okołu (1338–1339) upłynęło kilka lat, co teoretycznie mogłoby ułatwić proces przepływu ludności między tymi dwoma ośrodkami. Warto również zauważyć, że sam Gierasza, zaangażowany w proces likwidacji Okołu, sprzedał swoją parcelę na tym obszarze wraz ze wszystkimi zabudowaniami („cum omnibus domibus”)

¹¹⁴ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 1249, 1254, 1270a, 1270b, 1315; S. Gawlas, *Nova civitas*, s. 108.

¹¹⁵ *Najstarsze księgi*, cz. 1, nr 794. Zob. dalsze wzmianki na temat tej postaci: ibidem, nr 1162, 1232, 1248, 1249, 1253, 1388, 1391; S. Gawlas, *Nova civitas*, s. 108.

¹¹⁶ W. Niewalda, B. Krasnowolski, *Układy urbanistyczne Okołu*, s. 81–82; B. Krasnowolski, *Układ przestrzenny*, s. 31–32; S. Gawlas, *Nova civitas*, s. 108–109; M. Słoń, *The Origins of Kazimierz*, s. 83–99. Według Marka Słonia pierwsi mieszkańcy Kazimierza mogli przybyć z Sandomierza. Weryfikacja tej hipotezy wymagałaby głębszej analizy procesu lokacyjnego Kazimierza, wydaje się jednak, że nie ma ona silnego umocowania w źródłach. Ewentualność taka nie przeczy zresztą wcale hipotezie, wedle której niektórzy osadnicy zakładający Kazimierz pochodzili z Okołu. Por. także M. Schmidt, M. Starzyński, *Nowe miasto tkackie? Szkic do dziejów społeczno-gospodarczych podkrakowskiego Kazimierza*, KHKM 63, 2015, 1, s. 15–27.

już w sierpniu 1334 r., a więc mniej więcej na pół roku przed oficjalną lokacją Kazimierza¹¹⁷. Wyprzedaż posesji na obszarze Okołu zwiększyła możliwości rozwoju majątku krakowskiej kapituły katedralnej na podgrodziu, zwłaszcza w rejonie ul. Kanoniczej i Poselskiej¹¹⁸. Jednocześnie mniej więcej w tym samym czasie kanonicy krakowscy utracili wieś Bawół na przeciwnym brzegu Wisły — wkrótce po lokacji Kazimierza w 1335 r. została ona wykupiona od kapituły przez króla i przyłączona do nowej gminy miejskiej¹¹⁹. To kolejny dowód na to, że lokacja krakowskiego Kazimierza pozostawała w związku z likwidacją Okołu.

*

Jak starałem się wykazać w niniejszym tekście, udział w dyskusji na temat genezy pierwszego krakowskiego nowego miasta wymaga dogłębnej analizy rozproszonych zapisów źródłowych oraz zabytków materialnych, a także odwoływania się do przesłanek o charakterze pośrednim i wnioskowania *ex silentio fontis*. Sprawia to, że każda rekonstrukcja historii Okołu powinna być traktowana jedynie jako hipoteza. O wartości takiej hipotezy musi decydować jej logiczna spójność i zgodność z wymową wszystkich świadectw źródłowych. Wydaje się, że przedstawione powyżej rozważania spełniają oba te kryteria.

W świetle zaprezentowanych ustaleń możemy przyjąć, że Władysław Łokietek po stłumieniu buntu wójta Alberta w 1312 r. rzeczywiście dążył do utworzenia na podgrodziu wawelskim autonomicznej gminy miejskiej. Nowe osiedle wytyczono wokół skrzyżowania ul. Grodzkiej i Poselskiej, oraz objęto wspólnym systemem umocnień ze starym miastem i Wawelem. Cieszyło się odrębnością prawnoustrojową względem starej gminy i zostało zasiedlone przez polskich chłopów, sprowadzonych z okolicznych wsi. W realizacji książęcego planu osadniczego uczestniczyli małopolscy możnowładcy i niektórzy członkowie krakowskiego patrycjatu — przede wszystkim Gieraszy, który pełnił być może funkcję zasadzcy nowego miasta. Przeprowadzenie lokacji na podgrodziu utrudniały natomiast napięte relacje Łokietka z biskupem krakowskim Janem Muskatą

¹¹⁷ Najstarsze księgi, cz. 1, nr 1162.

¹¹⁸ O zagęszczeniu własności kapitulnej na tym obszarze w XIV i XV w.: M. Bicz-Suknarowska, W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zabudowa ulicy Kanoniczej na tle urbanistyki średniowiecznego Okołu*, w: *Sztuka około 1400. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Poznań, listopad 1995, t. 1, red. T. Hrankowska i in., Warszawa 1996, s. 87–102; M. Koczerska, *Związki kanoników katedry krakowskiej z mieszczaństwem Krakowa w XV wieku*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 163–164; M.D. Kowalski, *Uposażenie*, s. 207–208.

¹¹⁹ F. Sikora, *Bawół*, s. 28; M. Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz*, s. 31–32.

oraz interesy majątkowe krakowskiej kapituły katedralnej. Istotną przeszkodą było również usytuowanie nowego miasta, pozbawionego bezpośredniej styczności z terenami rolniczo-hodowlanymi.

Nie ulega wątpliwości, że Władysław Łokietek projektował Okół jako ekonomiczną i polityczną przeciwwagę dla starego miasta w Krakowie. Szczególnie wyrazistym świadectwem książęcych ambicji wydają się relikty architektoniczne zlokalizowane w sąsiedztwie dawnego kościoła św. Marii Magdaleny, interpretowane jako pozostałości monumentalnego bloku zabudowy handlowej zespolonego z komorą celną. Jawnie konfrontacyjny charakter Łokietkowej inicjatywy osadniczej odróżniał ją od zdecydowanej większości lokacji nowomiejskich przeprowadzanych w podobnym czasie na terytorium Śląska czy Prus. Wyzwania finansowe, które towarzyszyły wieloletnim staraniom Łokietka o koronę królewską zmusiły go jednak do szybkiego przewartościowania dotychczasowego postępowania względem elit kupieckich Krakowa. Tym zapewne należy tłumaczyć proces stopniowego likwidowania autonomii prawnoustrojowej Okołu, wchłanianego przez stare miasto począwszy od lat dwudziestych XIV w.

Nierealistyczne założenia i ostateczne niepowodzenie książęcego planu osadniczego zdaje się współgrać z szerszą wiedzą o polityce osadniczej Władysława Łokietka. Trudno oprzeć się wrażeniu, że władca ten nie doceniał długofalowych korzyści płynących ze współpracy z mieszczaństwem, dążąc przede wszystkim do umocnienia swojej pozycji względem miejskich instytucji samorządowych i gospodarki komunalnej¹²⁰. Zdecydowanie więcej zrozumienia dla miast przejawiali niektórzy współcześni Łokietkowi Piastowie, tacy jak Henryk Probus¹²¹, Przemysław II¹²²

¹²⁰ Dowiodły tego przede wszystkim liczne analizy Sławomira Gawlasa, szczególnie w: *O kształt zjednoczonego Królestwa*, s. 92–94. Na krótkowzroczność w relacjach Władysława Łokietka z małopolskim mieszczaństwem wskazują również obserwacje Marcina Starzyńskiego, *O mieszczańskim zapleczu*, s. 71–86. Zbyt entuzjastyczną ocenę polityki Łokietka wobec miast sformułowała Anna Obara-Pawłowska, *Polityka gospodarcza Władysława Łokietka*, Lublin 2014, s. 247–311. W pracy tej zabrakło zwłaszcza kontekstu porównawczego. Por. także trafne uwagi w recenzji Andrzeja Marca, RH 81, 2015, s. 238–241.

¹²¹ M. Goliński, *Miasta a polityka gospodarcza Henryka IV Probusa*, w: *Śląsk w czasach Henryka IV Prawego*, red. K. Wachowski, Wrocław 2005 (*Wratislavia Antiqua*, t. 8), s. 49–62.

¹²² K. Jasiński, *Stosunki Przemysła II z mieszczaństwem*, w: *Czas, przestrzeń i praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red. nauk. A. Wyrobisz, M. Tymowski], Warszawa 1991, s. 319–328; S. Gawlas, *Polityka wewnętrzna Przemysła II a mechanizmy społecznych dążeń i konfliktów w Wielkopolsce jego czasów*, w: *Przemysław II. Odnowienie Królestwa Polskiego*, red. J. Krzyżaniakowa, Poznań 1997, s. 65–80.

czy Henryk głogowski¹²³. Jak powszechnie wiadomo, przemysłaną politykę miejską prowadził także syn Łokietka, Kazimierz Wielki, nic więc dziwnego, że właśnie on podjął decyzję o ostatecznej likwidacji krakowskiego Okołu. Kres istnieniu nowej gminy położyła ostatecznie lokacja Kazimierza w 1335 r., zasiedlonego być może między innymi właśnie przez mieszkańców Okołu. Inkorporacji podgrodzia do Krakowa towarzyszyły złożone przeobrażenia w strukturze społecznej i majątkowej na terytorium Okołu. Odtworzenie ich wymagałoby przeprowadzenia kompleksowych, pogłębionych badań z zakresu socjotopografii. Z kolei sama lokacja Kazimierza w 1335 r. — przeprowadzona wkrótce po objęciu tronu przez nowego władcę i nieporównywalna pod względem skali z żadną inną Kazimierzowską lokacją — odegrała kluczową rolę w procesie przekształcania Krakowa w późnośredniowieczne miasto rezydencjonalne¹²⁴.

Odpowiadając na pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu, możemy zatem stwierdzić, że krakowski Okół był projektowany jako typowa gmina nowomiejska. Mimo niepowodzenia całej operacji było to pierwsze założenie urbanistyczne tego rodzaju na terytoriach, które w 1320 r. weszły w skład Królestwa Polskiego. Wniosek ten wprowadza istotną korektę do ogólnie przyjmowanej periodyzacji lokacji nowych miast na ziemiach polskich i w Europie Środkowej.

Przedstawiona rekonstrukcja historii Okołu odsłania też ambiwalentny, dynamiczny charakter relacji łączących Władysława Łokietka z krakowskim mieszczaństwem. Możliwe, że w przyszłości pozwoli również wnieść nowe wnioski do skomplikowanych rozważań nad przebiegiem lokacji dwóch kolejnych krakowskich gmin satelitarnych — Kazimierza i Kleparza.

¹²³ T. Jurek, *Dziedzic Królestwa Polskiego książę głogowski Henryk (1274–1309)*, Kraków 2006, zwłaszcza s. 157–160, 185–186.

¹²⁴ S. Gawlas, *Uwagi o polityce miejskiej Kazimierza Wielkiego*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. H. Manikowska, A. Bartoszewicz, W. Fałkowski, Warszawa 2000, s. 39–41; idem, *Kazimierz Wielki — jaki był?*, w: *Świat średniowiecza*, s. 775–776; P. Pajor, *Dlaczego Kazimierz Wielki nadał swoje imię nowemu miastu w Krakowie?*, „Rocznik Krakowski” 83, 2017, s. 37–56; idem, *Nos Kazimirus. Architektoniczne fundacje Kazimierza Wielkiego jako środki manifestowania królewskiej obecności*, w: *Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenia w sztuce średniowiecza. Księga poświęcona pamięci Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek w pięćdziesiątą rocznicę śmierci*, red. M. Jakubek-Raczkowska, J. Raczkowski, Toruń–Warszawa 2017, s. 61–63.

Streszczenie

W pierwszej połowie XIV w., w kilkudziesięciu wpisach do najstarszej księgi kancelaryjnej miasta Krakowa wzmiankowane zostało terytorium, które określano najpierw „nowym miastem” (*nova civitas*), a następnie Okółem. Należy je lokalizować na podgrodziu pod Wawelem, w sąsiedztwie kościołów św. Andrzeja, św. Piotra i św. Marii Magdaleny. W dotychczasowej historiografii sformułowano wiele konkurencyjnych hipotez objaśniających genezę i status prawnoustrojowy krakowskiego Okołu. Pierwsza część niniejszego artykułu zawiera krytyczne omówienie dotychczasowych dyskusji nad tymi zagadnieniami. W drugiej części tekstu przedstawiono wyniki własnych badań autora. Jego zdaniem Okół został założony przez Władysława Łokietka jako autonomiczna gmina miejska, w ramach represji po stłumieniu buntu wójta Alberta. Miała ona stanowić polityczną i ekonomiczną przeciwwagę wobec starego miasta w Krakowie. W planach osadniczych Łokietka uczestniczyli małopolscy możnowładcy i niektórzy przedstawiciele krakowskiego mieszczaństwa — przede wszystkim mieszczanin Gieras, który pełnił być może funkcję książęcego zasadzcy Okołu. Realizację tych zamiarów utrudniały napięte stosunki władcy z biskupem krakowskim Janem Muskatą i interesy ekonomiczne krakowskiej kapituły katedralnej na Wawelu. Łokietkowa lokacja zakończyła się ostatecznie niepowodzeniem. Trudności finansowe księcia w okresie jego starań o koronę królewską zadecydowały o rozpoczęciu procesu likwidacji nowego miasta, stopniowo wchłanianego przez stare miasto w Krakowie. Do ostatecznego zaniku Okołu doszło u progu panowania Kazimierza Wielkiego, który w 1335 r. lokował kolejne nowe miasto w granicach krakowskiego zespołu osadniczego — Kazimierz.

What Was Okół in Krakow?

In the first half of the fourteenth century, several entries in the oldest chancery book of the city of Krakow mentioned a territory referred to first as the “new city” (*nova civitas*) and then as Okół. It should be located in the settlement below Wavel Castle, near the churches of St Andrew, St Peter, and St Mary Magdalene. Several competing hypotheses have been formulated in the historiography to explain the origins and legal status of Krakow’s Okół. The first part of this article provides a critical overview of the discussions on these issues to date. The second part presents the results of the author’s research, offering a unique perspective on the establishment and fate of Okół. In his opinion, Okół was an autonomous municipal commune founded by Prince Władysław the Short as repression after the suppression of Vogt Albert’s rebellion (1311–1312). It was intended as a political and economic counterweight to the old town of Krakow. Prince Władysław’s settlement plans involved the wealthy and mighty of Lesser Poland and some members of the Krakow burghers — above all, the townsman Gieras, who may have served as the princely locator (Polish: *zasadzca*), i.e. sub-contractor responsible for the settlement of Okół. The plan’s implementation was hampered by Władysław

the Short tense relations with the Bishop of Krakow, Jan Muskata, and the economic interests of the Krakow Cathedral Chapter at Wawel. The prince's location was ultimately unsuccessful since his financial difficulties during his bid for the royal crown forced Władysław to start the liquidation process of the new town, which was gradually absorbed by the Krakow old town. The final disappearance of Okół took place at the beginning of the reign of Kazimierz the Great who, in 1335, chartered another new town within the Krakow settlement complex — Kazimierz.

Bibliografia

Edycje źródłowe

- Bielski Marcin, *Kronika, to jest historyja świata*, t. 3, oprac. Dariusz Śnieżko, Dorota Kozaryn, współprac. Elena Karczewska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2019.
- Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej*, wyd. Franciszek Piekosiński, cz. 1, Akademia Umiejętności, Kraków 1874.
- Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 1, wyd. Franciszek Piekosiński, Akademia Umiejętności, Kraków 1876.
- Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, cz. 1, 2–4, wyd. Franciszek Piekosiński, Akademia Umiejętności, Kraków 1879, 1882.
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 2, wyd. Ignacy Zakrzewski, Biblioteka Kórnicka, Poznań 1878.
- Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, cz. 1–2, wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski, Akademia Umiejętności, Kraków 1878.
- Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV–XIX w.). Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*, wyd. Kamila Follprecht, Krystyna Jelonek-Litewka, Pracownia Archeologiczno-Architektoniczna „Niegoda”, Kraków 2007.

Opracowania

- Atlas historyczny miast polskich*, t. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, red. Zdzisław Noga, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2007.
- Balińska Grażyna, *Rozwój urządzeń handlowych i administracyjnych w blokach śródmiejowych miast śląskich do końca XV w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 26, 1981, 2, s. 127–157.
- Bicz-Suknarowska Maria, Niewalda Waldemar, Rojewska Halina, *Zabudowa ulicy Kanoniczej na tle urbanistyki średniowiecznego Okołu*, w: *Sztuka około 1400. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Poznań, listopad 1995*, t. 1, red. Teresa Hrankowska i in., Arx Regia, Warszawa 1996, s. 87–102.

- Bieniak Janusz, *Prędotą (Prandotą) z Michowa h. Rawa*, PSB, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 452–453.
- Bieniak Janusz, *Wiec ogólnopolski w Żarnowie 3–7 czerwca 1319 r. a geneza koronacji Władysława Łokietka*, „Przegląd Historyczny” 64, 1973, 3, s. 469–483.
- Borowiejska-Birkenmajerowa Maria, *Kształt średniowiecznego Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975.
- Buczek Karol, *Podstolice, Pstroście i Węgierce. Przyczynek do badań nad toponomastyką staropolską*, „Onomastica” 4, 1958, 1, s. 1–27.
- Czaja Roman, [rec.:] Marek Słoń, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010, „Roczniki Historyczne” 78, 2012, s. 281–285.
- Dąbrowski Jan, *Czy Kazimierz i Kleparz założono jako miasta konkurencyjne dla Krakowa*, w: *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. Zofia Kozłowska-Budkowa i in., PWN, Warszawa 1960, s. 180–187.
- Długopolski Edmund, *Bunt wójta Alberta*, „Rocznik Krakowski” 7, 1905, s. 135–186.
- Dryblak Anna A., *Piastowskie fundacje klasztorów żeńskich w Polsce XIII w. Między recepcją obcych wzorców a tworzeniem oryginalnego modelu*, WUW, Warszawa 2022.
- Dzikówna Janina, *Kleparz do 1528 roku*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1932 (Biblioteka Krakowska, nr 74).
- Gawlas Sławomir, *Kazimierz Wielki — jaki był?*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. Agnieszka Bartoszewicz i in., Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 761–787.
- Gawlas Sławomir, *Komercjalizacja jako mechanizm europeizacji peryferii na przykładzie Polski*, w: *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, red. Sławomir Gawlas, DiG, Warszawa 2006, s. 25–116.
- Gawlas Sławomir, *Nova civitas in Okol. Fragment z dziejów Krakowa*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 6, red. Stefan K. Kuczyński, DiG, Warszawa 1994, s. 101–110.
- Gawlas Sławomir, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, DiG, Warszawa 2000.
- Gawlas Sławomir, *Pobożność Władysława Łokietka*, w: *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, red. Sławomir Gawlas i in., WUW, Warszawa 2015, s. 191–205.
- Gawlas Sławomir, *Polityka wewnętrzna Przemysła II a mechanizmy społecznych dążeń i konfliktów w Wielkopolsce jego czasów*, w: *Przemysł II. Odnowienie Królestwa Polskiego*, red. Jadwiga Krzyżaniakowa, IH UAM, Poznań 1997, s. 65–80.
- Gawlas Sławomir, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, wyd. Zofia Kurnatowska, Tomasz Jurek, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2005, s. 133–162.
- Gawlas Sławomir, *Ustrojowe i społeczne uwarunkowania lokacji miejskich na ziemiach polskich w 1. połowie XIII wieku*, „Archaeologia Historica Polona” 23, 2015, s. 7–56.
- Gawlas Sławomir, *Uwagi o polityce miejskiej Kazimierza Wielkiego*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Halina Manikowska, Agnieszka Bartoszewicz, Wojciech Fałkowski, IH UW, Warszawa 2000, s. 25–41.
- Gąsiorowska Patrycja, *Konwent klarysek krakowskich do końca XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, PAU, Kraków 2015.

- Goliński Mateusz, *Miasta a polityka gospodarcza Henryka IV Probusa*, w: *Śląsk w czasach Henryka IV Prawego*, red. Krzysztof Wachowski, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005 (*Wratislavia Antiqua*, t. 8), s. 49–62.
- Goliński Mateusz, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń — podatnicy — rzemiosło)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997 (*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, t. 134).
- Goliński Mateusz, *Wokół socjotopografii późnośredniowiecznej Świdnicy*, cz. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000 (*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, t. 141).
- Goliński Mateusz, *Zagadki śląskich nowych miast*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. Agnieszka Bartoszewicz i in., Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 173–184.
- Gwiazda Tomasz, *Tempus edax rerum. Utracone kościoły Krakowa wzniesione w okresie od X do XVIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2020.
- Jasiński Kazimierz, *Stosunki Przemysła II z mieszczaństwem*, w: *Czas, przestrzeń i praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red. nauk. Andrzej Wyrobisz, Michał Tymowski], PWN, Warszawa 1991, s. 319–328.
- Jasiński Tomasz, *Handel miedzią węgierską a restytucja rządów Władysława Łokietka (1304–1312)*, „*Roczniki Historyczne*” 84, 2018, s. 93–138.
- Jurek Tomasz, *Dziedzic Królestwa Polskiego książę głogowski Henryk (1274–1309)*, Avalon, Kraków 2006.
- Koczerska Maria, *Związki kanoników katedry krakowskiej z mieszczaństwem Krakowa w XV wieku*, w: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. Halina Manikowska, Hanna Zaremska, IH PAN, Warszawa 2002, s. 161–174.
- Kowalski Marek Daniel, *Pralaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382)*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1996.
- Kowalski Marek Daniel, *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Societas Vistulana, Kraków 2000.
- Kozłowska-Budkowa Zofia, *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, „*Studia Historyczne*” 10, 1967, 1–2, s. 23–30.
- Kraków. *Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007 (Biblioteka Krakowska, nr 150).
- Krasnowolski Bogusław, *Krakowski Kazimierz. Historia i kultura*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Księgarnia Akademicka, Kraków 2022 (Biblioteka Krakowska, nr 168).
- Krasnowolski Bogusław, *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Okołu*, w: *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007 (Biblioteka Krakowska, nr 150), s. 355–426.
- Krasnowolski Bogusław, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1: *Miasta Ziemi Krakowskiej, chronologia, procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.

- Krasnowolski Bogusław, *Układ przestrzenny krakowskiego Kazimierza w wieku XIV*, „Rocznik Krakowski” 54, 1988, s. 17–58.
- Kurtyka Janusz, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Secesja, Kraków 1997.
- Kutrzeba Stanisław, *Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski*, Akademia Umiejętności, Kraków 1902.
- Laberschek Jacek, *Anfänge und territoriale Entwicklung der Krakauer Agglomeration im 13.-14. Jahrhundert*, „Quaestiones Medii Aevi Novae” 16, 2011: *Frontiers and Borderlands*, s. 385–410.
- Laberschek Jacek, *Krakowski zespół osadniczy w wiekach XIII–XVI. Rozwój terytorialny*, „Rocznik Krakowski” 71, 2005, s. 9–30.
- Laberschek Jacek, *Sieć wodna średniowiecznego Krakowa i jej gospodarcze wykorzystanie*, IH PAN, Warszawa 2016.
- Marzec Andrzej, [rec.:] Anna Obara-Pawłowska, *Polityka gospodarcza Władysława Łokietka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, „Roczniki Historyczne” 81, 2015, s. 238–241.
- Marzec Andrzej, *Urzędnicy małopolscy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305–1370)*, Societas Vistulana, Kraków 2006.
- Myśliwski Grzegorz, *Strefa sudecko-karpacka i Lwów. Miejsce Śląska, Małopolski i Rusi Czerwonej w gospodarce Europy Zachodniej (połowa XIII — początek XVI wieku)*, w: *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, red. Sławomir Gawlas, DiG, Warszawa 2006, s. 247–319.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia — pochodzenie — zmiany*, t. 8, red. Kazimierz Rymut, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków 2009.
- Niemiec Dariusz, *Bruki na placach i ulicach średniowiecznego zespołu miejskiego Kraków–Kazimierz–Kleparz*, w: *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej*, red. Stefan Krabath, Jerzy Piekalski, Krzysztof Wachowski, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011 (*Wratislavia Antiqua*, t. 13), s. 275–289.
- Niemiec Dariusz, *Trzynastowieczne fortyfikacje Krakowa*, „Studia nad Dawną Polską” 5, 2017, s. 87–124.
- Niewalda Waldemar, Krasnowolski Bogusław, *Układy urbanistyczne krakowskiego Okołu*, w: *Kraków przedlokacyjny. Materiały Sesji Naukowej z Okazji Dni Krakowa w 1984 roku*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1987 (*Rola Krakowa w Dziejach Narodu*, t. 4), s. 59–83.
- Niewalda Waldemar, Krasnowolski Bogusław, *Układy urbanistyczne Okołu — próba rekonstrukcji*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 15, 1981, s. 69–83.
- Niewalda Waldemra, Rojewska Halina, *Układy urbanistyczne Okołu do połowy XVI wieku*, w: *Atlas historyczny miast polskich*, t. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, red. Zdzisław Noga, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2007, s. 27–29.
- Obara-Pawłowska Anna, *Polityka gospodarcza Władysława Łokietka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014.
- Okniński Piotr, *Kraków przedlokacyjny w świetle dokumentu Bolesława Wstydlivego z 10 maja 1264*, „Przegląd Historyczny” 111, 2020, 4, s. 955–966.

- Okniński Piotr, *Narodziny miasta komunalnego. Struktury ustrojowe, ramy przestrzenne i podstawy gospodarcze Krakowa w XIII wieku*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2018.
- Ożóg Krzysztof, *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1995.
- Pajor Piotr, *Dlaczego Kazimierz Wielki nadał swoje imię nowemu miastu w Krakowie?*, „Rocznik Krakowski” 83, 2017, s. 37–56.
- Pajor Piotr, *Fundacje architektoniczne Władysława Łokietka w procesie jednoczenia Królestwa Polskiego. Fakty, mity i perspektywy badań*, w: *Władztwo Władysława Łokietka. 700-lecie koronacji królewskiej*, red. Wojciech Fałkowski, Paweł Tyszka, Arx Regia, Warszawa 2022, s. 377–378.
- Pajor Piotr, *Nos Kazimirus. Architektoniczne fundacje Kazimierza Wielkiego jako środki manifestowania królewskiej obecności*, w: *Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenia w sztuce średniowiecza. Księga poświęcona pamięci Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek w dziesiątą rocznicę śmierci*, red. Monika Jakubek-Raczkowska, Juliusz Raczkowski, Wydział Sztuk Pięknych UMK, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Toruń–Warszawa 2017, s. 45–68.
- Pajor Piotr, *O budowaniu królestwa. Książęce i królewskie fundacje architektoniczne w Małopolsce jako środek reprezentacji władzy 1243–1370*, Societas Vistulana, Kraków 2020.
- Pietras Tomasz, „Krwawy wilk z pastorałem”. Biskup krakowski Jan zwany Muskatą, Semper, Warszawa 2001.
- Radwański Kazimierz, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Kraków 1975.
- Rajman Jerzy, „Ludzie króla” wśród mieszkańców Krakowa w XIV wieku. Rzemieślnicy i usługodawcy, w: *Średniowieczni władcy i ich otoczenie*, red. Jerzy Sperka, Karol Kollinger, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2018 (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, t. 5), s. 107–131.
- Rajman Jerzy, *Buntownicy czy niesłusznie oskarżeni? Bożogrobcy miechowscy i ich relacje z Władysławem Łokietkiem*, w: *Władysław Łokietek — odnowiciel Królestwa Polskiego*, red. Janusz Grabowski, Waldemar Graczyk, Hubert Wajs, AGAD, Warszawa 2021, s. 179–198.
- Rajman Jerzy, *Krakowska civitas sołtysów Piotra i Salomona*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 12, red. Sławomir Górzyński, DiG, IH PAN, Warszawa 2012, s. 47–68.
- Rajman Jerzy, *Kraków. Zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.
- Rojkowska Halina, Niewalda Waldemar, *Mury obronne Krakowa do czasu ich wyburzenia*, w: *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007 (Biblioteka Krakowska, nr 150), s. 493–527.
- Różek Michał, *Nie istniejące kościoły Krakowa*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 33, 1983, 1–2, s. 97–101.
- Rymut Kazimierz, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Ossolineum, Wrocław 1967.

- Schmidt Michał, Starzyński Marcin, *Nowe miasto tkackie? Szkic do dziejów społeczno-gospodarczych podkrakowskiego Kazimierza*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 63, 2015, 1, s. 15–27.
- Słoń Marek, *Czy stare i nowe miasto były skazane na konflikt? Głos w dyskusji w świetle nowszych badań*, „Przegląd Historyczny” 114, 2023, 2, s. 231–244.
- Słoń Marek, *Fundatio civitatis. Program fundacyjny procesu lokacyjnego na przykładzie Wrocławia, Krakowa i Poznania*, w: *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji międzynarodowej w Łądku Zdroju 28–29 października 2002 roku*, red. Cezary Buśko, Mateusz Goliński, Barbara Krukiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, s. 227–245.
- Słoń Marek, *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.
- Słoń Marek, *The Origins of Kazimierz (Outside Cracow) Traced in Sandomierz*, „Acta Poloniae Historica” 119, 2019, s. 83–99.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Zofia Leszczyńska-Skrętowa, Franciszek Sikora, Ossolineum, Wrocław 1980; cz. 4, oprac. Waldemar Bukowski i in., Societas Vistulana, Kraków 2006.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 4, red. Marian Plezia, Ossolineum, Wrocław 1975–1977.
- Słownik staropolski*, t. 5, red. Stanisław Urbańczyk, Ossolineum, Wrocław 1968.
- Starzyński Marcin, *Civitas nostra Cracoviensis. Szkic do polityki miejskiej Kazimierza Wielkiego*, w: *Kazimierz Wielki. Historia i tradycja*, red. Maria Jaglarz, Muzeum Niepołomickie, Avalon, Niepołomice–Kraków 2010 (Rocznik Niepołomicki, t. 2), s. 37–100.
- Starzyński Marcin, *Krakowska rada miejska w średniowieczu*, Societas Vistulana, Kraków 2010.
- Starzyński Marcin, *O mieszczańskim zapleczu Władysława Łokietka w Małopolsce*, w: *Władztwo Władysława Łokietka. 700-lecie koronacji królewskiej*, red. Wojciech Fałkowski, Paweł Tyszka, Arx Regia, Warszawa 2022, s. 71–86.
- Starzyński Marcin, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*, Societas Vistulana, Kraków 2015.
- Stoksik Janina, *Powstanie i późniejszy rozwój uposażenia klasztoru Klarysek w Krakowie w XIII i XIV wieku*, „Rocznik Krakowski” 35, 1961, s. 91–128.
- Szujski Józef, *Kraków aż do początków XVgo wieku. Wstępne słowo do najstarszych ksiąg tego miasta*, w: *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski, Akademia Umiejętności, Kraków 1878, s. IX–LXXXIII.
- Szujski Józef, Piekosiński Franciszek, *Stary Kraków. W dziewięćsetną rocznicę jego narodowego charakteru*, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków 1901.
- Szyma Marcin, *Kościół Franciszkanów w Krakowie na przełomie XIII i XIV wieku*, w: *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, red. Wojciech Bałus, Wojciech Walanus, Marek Walczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 253–260.
- Szyma Marcin, *Zanim powstała uczelnia — historia Okołu w murach Collegium Iuridicum zapisana*, w: Stanisław Andrzej Sroka i in., *Collegium Iuridicum*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, s. 29–35.

- Tęgowski Jan, *O włodarzach w Polsce XIII w.*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza” 15, 1983–1984, s. 5–17.
- Tomkowicz Stanisław, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów. Ich nazwy i zmiany postaci*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 1926 (Biblioteka Krakowska, nr 63–64).
- Tyszka Przemysław, *Obraz przestrzeni miejskiej Krakowa XIV–XV wieku w świadomości jego mieszkańców*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.
- Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy, red. Antoni Gąsiorowski, oprac. Krzysztof Chłapowski i in., Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1992 (Urzędnicy Dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, t. 10).
- Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy, oprac. Janusz Kurtyka i in., Ossolineum, Wrocław 1990 (Urzędnicy Dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy, t. 4: Małopolska [Województwa krakowskie, sandomierskie i lubelskie], z. 1).
- Widawski Jarosław, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1973.
- Wroniszewski Jan, *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1992 (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, r. 85, z. 1).
- Wyrozumska Bożena, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1995.
- Wyrozumski Jerzy, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1992.
- Wyrozumski Jerzy, *Lokacja czy lokacje Krakowa na prawie magdeburskim?*, w: *Kraków. Nowe studia*, red. Jerzy Wyrozumski, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007 (Biblioteka Krakowska, nr 150), s. 121–151.
- Wyrozumski Jerzy, *Początki Kleparza*, w: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016)*, t. 1, red. Aleksandra Radwan, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2016, s. 14–29.
- Wyrozumski Jerzy, *Roman Grodecki o średniowiecznym Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 49, 1978, s. 5–19.
- Zaitz Emil, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Krakowa*, w: *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w. Katalog wystawy*, red. Elżbieta Firlet, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2006, s. 220–272.

Biogram: Piotr Okniński (ur. 1989), dr, pracownik Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego w Zakładzie Historii Średniowiecznej. Członek Komisji Historii Miast przy Komitecie Nauk Historycznych PAN. Zainteresowania badawcze: porównawcza historia miast Polski przedrozbiorowej, źródłoznawstwo i historia form kancelaryjnych; kontakt: p.okninski@uw.edu.pl.

Author: Piotr Okniński (b. 1989), PhD, employee of the Faculty of History at the University of Warsaw, in the Department of Medieval History. Member of the Commission for the History of Towns at the Committee of Historical Sciences, Polish Academy of Sciences. Research interests: comparative pre-partition history of Polish towns, source studies and history of chancery forms; contact: p.okninski@uw.edu.pl.